Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen

Kennisagenda
2025-2035

Rose Mary Allen, Esther Captain,
Matthias van Rossum, Urwin Vyent

ISBN: 978-90-834-2203-9

Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen

Kennisagenda 2025–2035

JANUARI 2024

Rose Mary Allen, Esther Captain,
Matthias van Rossum, Urwin Vyent

Inleiding 7

Deel I: Aspecten van het Nederlandse koloniale slavernijverleden wereldwijd 14

Deel II: Doorwerkingen van en hedendaagse omgang met het Nederlandse koloniale slavernijverleden 37

Verantwoording & referenties 55

“It is not that Europe has denied its colonial history. It is instead that Europe has developed a way of telling the story of its colonial history that ultimately seeks to erase that history. (...) It frees Europe of responsibility, of a significant and traceable connection to the African present and it allows Europe the glow of charity. But the truth is that the past does not merely tell us what happened yesterday. It also illuminates what happens today. If we acknowledge that present-day Europe is shaped by the Renaissance of 600 years ago, by the Enlightenment of 300 years ago, then surely we cannot say that what happened 100 years ago in Africa no longer matters. (...) The history of Africa and Asia and Latin America must matter as well. We cannot pick and choose which histories and which points of view still matter, because to do this would be an exercise of brute power.”

— CHIMAMANDA NGOZI ADICHIE, *SPEECH VOOR HET HUMBOLDT FORUM IN BERLIJN, 2021*.[1]

1 Keynote speech Chimamanda Adichie 2021, https://www.humboldtforum.org/en/programm/digitales-angebot/digital-en/keynote-spreech-by-chimamanda-adichie-32892/.

Inleiding

Voor u ligt de Kennisagenda 2025-2035: 'Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen'. Met dit document willen wij richting geven aan toekomstig meerjarig onderzoek en de aandachtspunten voor een vervolgtraject ten aanzien van het kennislandschap op dit terrein. Deze kennisagenda komt voort uit en bouwt verder op het gelijknamige boek *Staat en slavernij: Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* dat in juni 2023 onder redactie van Rose Mary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum en Urwin Vyent is gepubliceerd.[2] Het boek maakt zichtbaar wat we over het Nederlandse koloniale slavernijverleden weten en hoe die kennis is gevormd. Dit brengt tegelijkertijd ook naar voren hoeveel we (nog) niet weten. Het laat zien wat de relevante vervolgvragen en onderzoeksonderwerpen zijn voor een beter begrip en systematische analyse van het Nederlandse koloniale slavernijverleden en de doorwerkingen daarvan. Daarmee is het boek *Staat en slavernij* een belangrijke basis voor deze kennisagenda, die als leidraad kan dienen voor vervolgonderzoeken in de komende jaren.

Naast de brede inventarisatie van inzichten en nog te onderzoeken vragen die in *Staat en slavernij* zijn opgeworpen, is deze kennisagenda tot stand gekomen op basis van een verkenning van relevante (inter-)nationale wetenschappelijke literatuur, inventarisaties van het wetenschappelijke veld, interviews met sleutelpersonen van de jongere generaties en georganiseerde symposia.[3] De kennisagenda is geschreven op verzoek van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) als uitvoering van de motie-Ceder.[4] De kennisagenda is bedoeld om richting te

2 Rose Mary Allen, Esther Captain, Matthias van Rossum, Urwin Vyent (red.), *Staat en slavernij: Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Gennep, 2023).

3 Zie de verantwoording op pagina 55 voor de complete lijst.

4 De motie van Tweede Kamerlid Ceder en medeondertekenaars (d.d. 8 juli 2021) verzocht om inzicht te verschaffen in het slavernijverleden en de doorwerkingen ervan, wie de betrokkenen waren en welke uiteenlopende effecten slavernij had.

geven aan de ontwikkeling van kennis over het slavernijverleden en zijn doorwerkingen, en is zodoende relevant voor de overheid zelf en voor de wetenschap, maar ook voor onderwijs, de erfgoedsector en educatie.

Deze kennisagenda geeft inzicht in de verschillende richtingen die recent toegepast en wetenschappelijk onderzoek is ingeslagen en die in de komende jaren verder moeten worden uitgewerkt. De agenda doet suggesties voor thema's die tot nog toe vrijwel onderbelicht zijn gebleven, maar waarvan op basis van debatten in wetenschap en samenleving verwacht mag worden dat die in de nabije toekomst om meer aandacht gaan vragen.

Opbouw kennisagenda

In deze kennisagenda richten wij ons op de kennis van en het onderzoek naar koloniale slavernij en zijn doorwerkingen. De relatie tussen slavernij en kolonialisme is een breder vraagstuk dat daar uiteraard nauw mee samenhangt, maar is hier primair vanuit de lens van koloniale slavernij bezien. Het biedt dus een handvat voor het onderzoek naar deze thematiek. Voor het koloniale verleden in bredere zin liggen daarnaast nog grote vraagstukken die om een afzonderlijke agenda vragen.

Met koloniale slavernij worden de vormen van slavernij bedoeld die voortkwamen uit de Europese koloniale expansie van de vijftiende tot het einde van de negentiende eeuw: 'De vormgeving, werking en gevolgen van slavernij en slavenhandel zijn altijd nauw verweven geweest met de bredere structuren van kolonialisme waarmee de Nederlandse overheid in verschillende delen van de wereld macht uitoefende.'[5] In het onderzoek naar het koloniale slavernijverleden zijn drie belangrijke elementen aan te wijzen: 1) de geschiedenis van de koloniale slavernij; 2) de doorwerkingen daarvan in de manier waarop koloniale slavernij invloed heeft uitgeoefend op mens en samenleving gedurende de periode van wettelijk toegestane slavernij en daarna; 3) en de hedendaagse omgang met dit koloniale slavernijverleden, de langdurige gevolgen en voortdurende effecten ervan.

5 Rose Mary Allen et al., *Staat en slavernij*, 15.

Deze drie terreinen zijn nauw met elkaar verbonden, maar kennen tegelijkertijd eigen aandachtspunten. Deze kennisagenda is opgedeeld in twee delen: 'Aspecten van het Nederlandse koloniale slavernijverleden wereldwijd' en 'De doorwerkingen van en hedendaagse omgang met het slavernijverleden'. Naast de hoofdtekst treft de lezer kaderteksten aan die: a) een uitwerking zijn van een thema of redenering; b) een concreet voorbeeld geven van voorgestelde onderzoeksvragen; c) een casestudy zijn van een bepaalde geschiedenis of onderzoek.

De perspectieven die wij schetsen bieden een handvat voor verdere kennisontwikkeling. Wij zijn uitgegaan van de lange termijn: in de kennisagenda schetsen we de contouren voor wetenschappelijk en toegepast onderzoek voor de periode 2025-2035. Tegelijkertijd zijn we ons ervan bewust dat we een tijdsgebonden document aanbieden dat een reflectie is van de stand van zaken in de diverse vormen van het huidige onderzoek en van de recente ontwikkelingen en debatten in de samenleving, zowel in Nederland, de Caribisch-Nederlandse eilanden als internationaal. Met deze kennisagenda willen wij richting geven aan kennisontwikkeling voor wetenschappelijk onderzoek, maar zij kan daarnaast een bijdrage leveren aan andere vormen van kennisproductie en kennisoverdracht, bijvoorbeeld in de erfgoedsector, educatie en onderwijs.

Het belang van de slavernijgeschiedenis en koloniale geschiedenis voor de samenlevingen in Nederland en de voormalig gekoloniseerde landen is groot.[6] De laatste jaren hebben een snelle ontwikkeling laten zien van de publieke omgang met dit verleden, en ook in het toegepast en wetenschappelijk onderzoek zijn tal van projecten ondernomen. Dit heeft geleid tot nieuwe perspectieven op dit verleden en de nog altijd voelbare doorwerkingen. Het heeft bijgedragen tot meer maatschappelijk begrip van dit verleden en een veranderend zelfbeeld voor betrokkenen, die zich daarmee ontworstelen aan de vertekeningen die vanuit het koloniale verleden steeds weer zijn overgedragen.

6 Onder Nederland verstaan wij het huidige Koninkrijk der Nederlanden inclusief de Caribisch-Nederlandse eilanden.

Tegelijkertijd wijzen eerdere ervaringen in 2013 met het toenmalige herdenkingsjaar van de afschaffing van slavernij op het gevaar van *backlash*: het effect dat de intensivering van (veelal projectmatige) aandacht, subsidies en financiën voor een thema als het koloniale slavernijverleden wordt opgevolgd door een significante terugval, waarbij als reden wordt aangegeven dat er voldoende belangstelling zou zijn gegenereerd. Bovendien signaleren wij na de verkiezingen van 22 november 2023 in Nederland het gevaar dat het koloniale slavernijverleden als een maatschappelijk sensitief thema wordt *geframed* waarvan het niet langer meer gewenst is om het blijvend te agenderen en adresseren. Een van de grote risico's die wij zien is dat de kennis- en capaciteitsopbouw die in het herdenkingsjaar 'Slavernijverleden, 1 juli 2023-1 juli 2024' koninkrijksbreed heeft plaatsgevonden weer dreigt weg te vallen. In het verlengde van deze zorgen moet tenslotte ook de weerstand worden genoemd die in sommige domeinen van wetenschap en samenleving, zowel in Nederland als in internationaal verband, wordt geuit tegen onderzoek naar het slavernijverleden en de doorwerking daarvan. Die weerstand kan ernstige vormen aannemen, waarbij bedreiging en intimidatie van onderzoekers niet worden geschuwd. We moeten verder inspelen op de gevolgen die dit heeft voor de wetenschap, onze kennis en samenleving, zoals de instelling van het meldpunt 'WetenschapVeilig' waar incidenten kunnen worden gemeld. Dit is een initiatief van de Universiteiten van Nederland (UNL), de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Van verkenning naar kennisagenda

In de kennisagenda ligt de nadruk op thema's en onderzoeksvragen die nog onderbelicht of onbeantwoord zijn. Het is daarom zinvol om eerst een aantal bevindingen uit *Staat en slavernij* te belichten die van belang zijn voor de verdere ontwikkeling van de kennis van het slavernijverleden en zijn doorwerkingen. In *Staat en slavernij* zijn namelijk inzichten naar voren gekomen die essentieel zijn voor ons begrip van het Nederlandse koloniale slavernijverleden.

Een eerste vaststelling is dat voor bepaalde gebieden meer onderzoek is gedaan dan voor andere, en dat dit kan betekenen dat sommige gebieden (of thema's binnen die gebieden) meer aandacht verdienen. In een aantal regio's moet het onderzoek dan ook een inhaalslag maken: dit geldt in het bijzonder voor de Nederlandse slavernijgeschiedenis in de Cariben – en daarbinnen weer met name de kleinere Caribische eilanden – en in verschillende delen van Azië.

Dat hangt samen met de constatering dat onderzoeksthema's in delen van het Koninkrijk der Nederlanden en de voormalige gekoloniseerde samenlevingen onderling kunnen verschillen. Deze variatie kan worden toegeschreven aan de uitdagingen waarmee deze gekoloniseerde samenlevingen zijn geconfronteerd als gevolg van hun specifieke slavernijverleden en koloniale verleden. Zo krijgt in de Cariben het thema relationeel geweld aandacht, omdat dit wordt geassocieerd met het geweld tijdens de slavernij. Daarnaast is er een onevenwichtige ontwikkeling van kennis als gevolg van de ongelijke verdeling van aandacht, onderzoek en middelen over de diverse delen van het Nederlandse koloniale rijk, wereldwijd. Vanuit het streven naar een meer inclusieve geschiedschrijving en beter begrip van het slavernijverleden en zijn doorwerkingen is het daarom van belang om aandacht te hebben voor zowel de beter onderzochte als de onderbelichte gebieden.

Op het terrein van de doorwerkingen van het koloniale slavernijverleden heeft de verkennende studie *Staat en Slavernij* aangetoond dat naast het bestuderen van de eerder genoemde verontachtzaamde regio's, ook tot nu toe onvoldoende toegepaste methoden (*oral history* en interviews), perspectieven (*grassroots*, *small island states*) en disciplines kansen geven om de doorwerking van het koloniale slavernijverleden te kunnen onderzoeken. In toekomstig wetenschappelijk en toegepast onderzoek dient daarom aandacht te zijn voor verschillende perspectieven, disciplines en methoden.

Inhoudelijke randvoorwaarden

Deze kennisagenda zet thematische vraagstukken uiteen die verder onderzoek verdienen (in deel 1 en 2). Een aantal aandachtspunten geldt voor veel thema's en voor het veld

als geheel. Deze aandachtspunten kunnen gezien worden als inhoudelijke randvoorwaarden voor een goede en toekomstbestendige bestudering van de koloniale slavernijgeschiedenis en zijn doorwerkingen. Wij denken hierbij aan:

— Wisselwerkingen, overeenkomsten en verschillende uitwerkingen tussen en in verschillende delen van de wereldwijde Nederlandse slavernijgeschiedenis en -erfenis. Concreet gaat het om: Nederland, Europa, de Indische Oceaan, de Indonesische archipel, Oost-Azië en de Atlantische wereld.
— Verschillende regio's in vergelijkend perspectief, in combinatie met de vaststelling dat de meeste thematische vraagstukken steeds wereldwijd spelen.
— Diverse dwarsverbanden:
a. de connectie tussen verleden en heden;
b. de connectie tussen gekoloniseerde samenlevingen en Nederland;
c. de connectie tussen lokale, nationale en globale contexten en perspectieven: hiertoe is het noodzakelijk om zowel lokale raamwerken uit te werken, als deze in een groter verband te bezien.

Het is van belang om nieuwe manieren van werken te omarmen die de opbouw van een thematische, organisatorische/institutionele en praktische digitale infrastructuur mogelijk maken die ook duurzaam is.

— Verschillende onderzoeksthema's vragen om verschillende niveaus van werken: systematisch, institutioneel en individueel;
— Onderzoek naar verschillende onderzoeksthema's vraagt om pluriformiteit en openheid. Om fragmentatie te voorkomen is tegelijkertijd ook een integrale, interdisciplinaire en domeinoverstijgende benadering nodig;
— Het samenbrengen van het onderzoek naar de *slavernijgeschiedenissen* en de *doorwerkingen* is nodig, zodat de dwarsverbanden beter bezien en onderzocht kunnen worden;

— Voor zowel een organisatorische en institutionele infrastructuur als voor capaciteitsopbouw is onderzoek buiten Nederland essentieel. Om dat te bereiken is in de Caribische delen van het Koninkrijk en de vele voormalige gekoloniseerde samenlevingen een betere toegang tot beurzen, studieplekken en onderzoeksinstituten noodzakelijk. Voor gekoloniseerde landen met een economische achterstand is het een lastige uitdaging om dat te realiseren. Het creëren van gezamenlijke platforms waar onderzoeksresultaten centraal kunnen worden opgeslagen en toegankelijk gemaakt, vereist investeringen in de opleiding van onderzoekers en professionals in deze landen. Het is van belang hen bekwaam te maken in het gebruik van moderne databeheer- en archiveringstechnieken. Door een combinatie van technologische oplossingen, internationale samenwerking, capaciteitsopbouw en publieke participatie kan het samenbrengen en toegankelijk maken van onderzoeksgegevens in deze landen worden versterkt.

Er is behoefte aan verdere ontwikkeling van de digitale infrastructuur. Denk hierbij aan het creëren van digitale archieven, digitale ontsluiting van bestaande archieven en het verzamelen van nieuwe data en orale bronnen. Ook is er behoefte aan nieuwe onderzoekstools voor het bevorderen van onderzoek en verdere uitbouw van tools en databases die in ontwikkeling zijn.[7] Daarbij is het samenbrengen van resultaten en data van wetenschappelijke en maatschappelijke onderzoeken van groot belang, zowel van de rapporten en onderzoeken in opdracht als van het vele genealogisch en archeologisch onderzoek. Een cruciale vraag is: waar en hoe wordt dit opgeslagen en toegankelijk gemaakt? Verder is van belang dat onderzoeks- en dataportalen en biografische woordenboeken van slaafgemaakten wereldwijd toegankelijk en geactualiseerd worden.

7 Dat betreft bijvoorbeeld dataverzamelingen en onderzoekshulpmiddelen van *Slavery Registers, Manumissie database* (Suriname), *Exploring Slave Trade in Asia, Zoeken in transcripties* en *Globalise*.

Deel I: Aspecten van het Nederlandse koloniale slavernijverleden wereldwijd

Het is een veelzijdig wetenschappelijk en maatschappelijk vraagstuk hoe de koloniale slavernijgeschiedenissen eruit zagen en hebben doorgewerkt. Het is belangrijk om de uitwerkingen en de doorwerkingen op economisch, maatschappelijk, cultureel en bestuurlijk vlak te bestuderen vanaf de vroegste vormen van koloniale slavernij tot de afschaffingen van wettelijk toegestane slavenhandel en slavernij, en daarna: tot op de dag van vandaag.[8] De koloniale slavernijgeschiedenissen hebben gevolgen voor de wijze waarop samenlevingen hun eigen verleden, ontwikkeling en het heden bezien. Het is in veel opzichten inmiddels duidelijk dat slavernij, ook in relatie tot de doorwerkingen van het kolonialisme, een groot en langdurig effect heeft gehad. Tegelijkertijd zijn veel aspecten hiervan nog maar weinig onderzocht. En dat terwijl dit terrein juist wordt gekenmerkt door sterke claims, aannames en veronderstellingen, die niet alleen wetenschappelijk, maar bij uitstek ook maatschappelijk en politiek grote gevolgen hebben.

In dit eerste deel biedt de kennisagenda een overzicht van de verschillende onderzoeksrichtingen die verder uitgewerkt moeten worden om een beter inzicht te krijgen in het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn impact wereldwijd. Het gaat daarbij om de ontwikkelingen tijdens de koloniale slavernij en slavenhandel en na de afschaffingen daarvan. De onevenwichtigheid in kennisontwikkeling

8 Allen et al., *Staat en slavernij*, 425.

op het gebied van verschillende onderzoeksthema's is groot. Waar sommige aspecten vrij goed onderzocht zijn, vragen andere aspecten om gericht onderzoek vanuit nieuwe perspectieven. Verschillende aspecten zijn zelfs nog vrijwel onontgonnen terrein. Voor de overwegend nieuwe vragen is een breed palet aan historische onderzoeksmethoden beschikbaar, maar daarnaast kunnen andere disciplines bijdragen aan een beter begrip van deze geschiedenis en zijn doorwerking, zoals de archeologie, taal- en letterkunde en sociale en politieke wetenschappen. De waarde van verdere interdisciplinaire kennisontwikkeling naar aanleiding van deze historische vraagstukken is dat het de kern raakt van het wetenschappelijke en maatschappelijke begrip van wat slavernij inhield, hoe slavernij in het Nederlandse koloniale wereldrijk werkte en wat de gevolgen ervan waren.

Sociale en culturele geschiedenissen van koloniale slavernij

Historisch onderzoek is traditioneel gedaan met en vanuit koloniale bronnen en perspectieven, die zich vooral gericht hebben op politieke, economische en institutionele aspecten van het verleden. De leefwereld van slaafgemaakten en de alledaagse werking van slavernij hebben in de marges wel aandacht gekregen, maar zijn voor de meeste delen van het Nederlandse koloniale wereldrijk nog onvoldoende systematisch onderzocht. De Nederlandse geschiedschrijving staat dus voor de opgave om de menselijke aspecten beter te doorgronden. Dat biedt niet alleen de mogelijkheid tot betere inzichten in lokale, sociale en culturele geschiedenissen, maar ook tot het blootleggen van dwarsverbanden en van verschillen en gelijkenissen van het Nederlandse koloniale slavernijverleden wereldwijd. De sociale en culturele werkelijkheid en gevolgen van slavernij in de Nederlandse kolonies wereldwijd zijn zodoende een belangrijk aandachtsveld in deze kennisagenda. Daarmee kan een inhaalslag worden gemaakt in de vorming van kennis van wat koloniale slavernij en slavenhandel met mensen, samenlevingen, sociale verbanden en culturele patronen hebben gedaan. De volgende onderbelichte thema's binnen dit aandachtsveld komen in aanmerking voor verder onderzoek:

a) Gezinsvorming, genderverhoudingen en de manier waarop sociale relaties vorm hebben gekregen zijn nog onvoldoende systematisch en diepgaand onderzocht. De gedwongen verplaatsingen van slaafgemaakten en het geweld die inherent waren aan koloniale slavernij hebben een grote impact gehad op de wijze waarop gezinnen werden gevormd, relaties werden onderhouden, rolpatronen vorm kregen en een diversiteit aan gezinsvormen ontstond. Gezinnen konden door verkoop van slaafgemaakten uit elkaar worden gerukt. Maar ook ontstonden alternatieve leefvormen, waarbij bijvoorbeeld vrouwen voor elkaars kinderen zorgden. Over de dynamiek waartoe dit leidde en de impact daarvan, is nog onvoldoende bekend. Hoe gingen slaafgemaakten om met de traumatische ervaringen van gezinsscheiding en wat was de (intergenerationele) impact hiervan? Wat was de rol van vrouwen en kinderen in slavernij? Hoe kregen ideeën rond mannelijkheid en vrouwelijkheid, en ideeën over personen die we nu onder de LGBTQIA+-groepen scharen, vorm in de context van koloniale slavernij? En welke gevolgen hadden gedwongen verplaatsing en slavernij voor sociale cohesie, relaties en voor bijvoorbeeld interrelationeel geweld?

b) De invloed van slavernij op gemeenschapsvorming is een belangrijk vraagstuk dat daaruit voortvloeit. Dit gaat om de vorming van alledaagse sociale verbanden, maar ook om identiteitsvorming en (zelf-)identificatie binnen koloniale slavernijsamenlevingen. De wijze waarop taal, betekenisgeving, religie en (materiële) cultuur zich ontwikkelden in samenlevingen die door slavernij, gedwongen migratie en kolonialisme werden gekenmerkt blijft in veel opzichten nog een open vraag. Voor sommige regio's en casussen is enig onderzoek gedaan. Zo is recent onderzoek gestart naar het vastleggen van de relatie tussen de Nederlandse Hervormde Kerk en slavernij. De Hervormde Kerk had een historisch gevormde bevoorrechte positie binnen de Nederlandse staat en de Nederlandse cultuur in het

algemeen, een invloed die zich ook in het wereldwijde Nederlandse koloniale rijk deed gelden. Maar over de rol van de katholieke kerk is minder bekend; haar rol met betrekking tot slavernij moet nog worden onderzocht en gedocumenteerd.

Internationaal staat het vraagstuk van de impact van slavernij en slavenhandel op gemeenschapsvorming in de Atlantische wereld al meer op de agenda, maar voor het Nederlandse koloniale slavernijverleden is dit nog onvoldoende vergaand onderzocht. Dit vertaalt zich in vragen over hoe slaafgemaakten de nieuwe plekken waar zij terechtkwamen tot een thuis maakten en hoe verbondenheid werd vormgegeven. Maar bijvoorbeeld ook welke organisatievormen daarin een rol speelden en welke rituelen; welke mythen of verhalen in processen van gemeenschapsvorming werden gevormd; en welke rol (transnationale) contacten en uitwisselingen speelden?

c) De relatie tussen racialisering en slavernij is een cruciaal vraagstuk. De vraag waardoor en wanneer steeds explicieter een hiërarchisch onderscheid werd gemaakt tussen mensen van verschillende afkomst, en wat daarvan de uitwerking was op mensen en samenlevingen, is overwegend onderzocht vanuit de ideeëngeschiedenis en visuele cultuur van de negentiende en twintigste eeuw en voor kolonies van andere Europese landen. Het is nog onvoldoende diepgaand en kritisch onderzocht hoe deze racialisering vorm kreeg en zich ontwikkelde vanaf de vroegste koloniale expansie, en wat de invloed van slavernij en andere koloniale dwangsystemen daarin was. In het bijzonder de verbreding van het onderzoek naar verschillende gebieden in de Indonesische Archipel en de Indische en Atlantische Oceaan kan nieuw licht werpen op bredere en specifiek lokale ontwikkelingen in de relatie tussen slavernij en racialisering, en de wisselwerkingen tussen de verschillende delen van het Nederlandse koloniale wereldrijk. Dit vergt onderzoek dat kritisch

de krachtige (door)werking van beeldvorming en de discursieve uitwerking van racialisering analyseert. Het vergt ook onderzoek dat verkent hoe racialisering soms juist heel subtiel vorm kreeg in (alledaagse) praktijken en situaties, en in de politieke en economische structuur van koloniale overheersing.

Systemen en menselijke ervaringen van slavernij

Er is in de Nederlandse geschiedschrijving vooralsnog weinig aandacht geweest voor de werking van slavernij als systeem en als alledaagse praktijk, en evenmin voor de menselijke ervaring daarvan.[9] Onderzoek naar de menselijke ervaringen ten aanzien van de wijze waarop koloniale slavernij, tot slaafmaking en slavenhandel werkten kan sterk bijdragen aan een beter begrip van de werkelijkheid van slavernij.

a) De manieren waarop mensen tot slaaf werden gemaakt kon sterk verschillen: van grootschalige oorlogen waarin hele delen van gemeenschappen gevangen werden genomen en slaafgemaakten werd weggevoerd, tot de ontvoering van individuen, verkoop van veroordeelden en vrijheidsberoving door schulden of sociale uitsluiting. Maar mensen werden ook tot slaaf gemaakt door geboorte wanneer de status van slavernij als erfelijk werd beschouwd, zoals dat in de kolonies de praktijk was. Het is bekend dat de verschillende vormen waarop mensen tot slaaf werden gemaakt niet overal in dezelfde mate voorkwamen in de gebieden waar de slaafgemaakten vandaan kwamen en vanwaaruit zij vervolgens naar het Nederlandse koloniale wereldrijk werden vervoerd. Hoe deze verschillende vormen van totslaafmaking in zijn werk gingen en hoe deze werden beïnvloed door de koloniale slavenhandel is nog onvoldoende diepgaand en systematisch onderzocht. Ook weten we nog onvoldoende wat de gevolgen van de totslaafmaking zijn geweest, zowel voor de lokale

9 Matthias van Rossum, ‘Slavery and Its Transformations: Prolegomena for a Global and Comparative Research Agenda’, *CSSH* 63/3 (2021), 566-598.

samenlevingen waar slaafgemaakten vandaan kwamen, als voor de positie van slaafgemaakten zelf in de koloniale samenlevingen waar zij terecht kwamen.[10] Meer onderzoek is noodzakelijk, niet alleen om de variëteit in praktijken te begrijpen, maar ook om de gevolgen ervan op individuen en samenlevingen bloot te leggen.

b) De patronen en rol van de slavenhandel in de Nederlandse koloniale expansie verdienen nog altijd aandacht. Voor de trans-Atlantische slavenhandel is een uitgebreide historiografie beschikbaar die de verplaatsing van en handel in slaafgemaakte mensen over de Atlantische Oceaan zowel kwantitatief als kwalitatief heeft onderzocht. Tegelijk is binnen dit grotere perspectief nog altijd minder bekend over hoe de slavenhandel in de Amerika's zelf te werk ging. Dit betreft de handel in slaafgemaakten binnen kolonies, zoals tussen plantages of de stedelijke slavenhandel in bijvoorbeeld Paramaribo en Willemstad. Daarnaast gaat het ook om de lange-afstandshandel tussen de verschillende Amerikaanse kolonies, en tussen kolonies en inheemse samenlevingen. Het onderzoek naar de lange-afstandsslavenhandel in Azië staat nog maar aan het begin. In een aantal studies is vooral de slavenhandel vanuit de Baai van Bengalen in de vroege zeventiende eeuw en de slavenhandel op Madagascar in kaart gebracht. Maar over de precieze omvang, patronen en werking van de (Nederlandse) slavenhandel in de Indische Oceaan, Zuidoost- en Oost-Azië is nog onvoldoende bekend. De reconstructie van de (koloniale) slavenhandel in Azië is een duidelijke opgave voor de komende jaren. Ook voor het Nederlands-Aziatische slavernijverleden geldt dat specifieke aspecten, zoals de stedelijke slavenhandel of de rol van de herkomst van slaafgemaakten en handelen, nog amper in detail zijn onderzocht.

10 Orlando Patterson, *Slavery and Social Death: A Comparative Study, With a New Preface* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018).

c) De impact van de koloniale handel in slaafgemaakte mensen op lokale samenlevingen verdient in dit verband aandacht. Er is meer onderzoek nodig naar de indirecte en soms vrij directe vormen van invloed die koloniale slavenhandelaren en autoriteiten hadden op de lokale processen van totslaafmaking in gebieden waar zij de slaafgemaakten vandaan haalden. Een cruciaal vraagstuk is daarbij wat de impact van deze koloniale slavenhandel was op lokale samenlevingen. Hoe veranderde de slavenhandel door de toenemende vraag vanuit de kolonies in de Atlantische en VOC-gebieden bijvoorbeeld de sociale en economische verhoudingen in de samenlevingen van herkomst? Dit onderzoek kan verder ontwikkeld worden voor West-Afrika en de totslaafmaking van de inheemse bevolking in de Amerika's, maar vooral voor Azië zijn dit soort vragen voor een groot aantal gebieden nog vrijwel niet gesteld: van Bali tot Nias, van Madagaskar tot Mozambique, en van Coromandel tot Arakan.

d) Voor verschillende delen van het Nederlandse koloniale wereldrijk kan ronduit worden vastgesteld dat de koloniale slavernij in sommige gekoloniseerde of lokale samenlevingen minder goed is onderzocht dan in andere gebieden. In het Atlantisch gebied geldt dit bijvoorbeeld voor delen van de Caribische eilanden en hedendaags Guyana, maar tot op zekere hoogte ook voor Noord-Amerika, Brazilië en West-Afrika. Ook binnen Suriname is de aandacht niet evenwichtig verdeeld tussen verschillende gebieden. Voor de Nederlandse koloniale slavernij, zoals die zich in de zeventiende en achttiende eeuw onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie ontwikkelde, geldt de onderontwikkeling van de geschiedschrijving nog sterker. Alleen voor Zuid-Afrika geldt dat zich door de inzet van Zuid-Afrikaanse historici een rijke sociale en economische historiografie van koloniale slavernij heeft ontwikkeld. Maar voor het Nederlandse-Aziatische slavernijverleden blijven de

lacunes groot. Wat was de precieze alledaagse werking van koloniale slavernij in sociaal, economisch en politiek opzicht in de vele gebieden waar Nederlanders koloniale macht claimden of in bredere zin actief waren, zoals in de Indische Oceaan, Zuidoost- en Oost-Azië?

GETUIGENISSEN VAN SLAAFGEMAAKTEN

De diepgaande impact van totslaafmaking en slavernij is terug te zien in getuigenissen en autobiografische documenten van (voormalig) slaafgemaakten. Deze documenten laten ook zien dat processen van totslaafmaking, in tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, wel degelijk zijn terug te vinden in bronnenmateriaal. Dat geldt ook voor de ervaring daarvan vanuit de perspectieven van slaafgemaakten Zo schreef Nai van Leeot (Flores), beter bekend als Wange Hendrik Richard van Bali, in zijn later op schrift gestelde herinneringen over zijn jeugd waarin hij door de eigenaar van zijn moeder werd opgeëist en aan slavenhandelaren werd verkocht. Als kind van een vrije vader en een slaafgemaakte moeder had Nai de status van slaaf geërfd, en door armoede waren zijn ouders niet in staat geweest om dit af te kopen.[11] Ook in gerechtelijke bronnen van de koloniale rechtbanken, bijvoorbeeld voor Batavia, Kaapstad, Cochin, Elmina, Paramaribo en Willemstad, zijn dergelijke getuigenissen van slaafgemaakten over hun ervaringen van totslaafmaking en koloniale slavernij te vinden.

Verzet en onverzettelijkheid

Verzet tegen slavernij en totslaafmaking heeft in de laatste jaren meer aandacht gekregen. De meeste aandacht gaat daarbij uit naar opstanden, die vaak op zichzelf worden bestudeerd, of vanuit hun lokale of regionale context en betekenis worden bezien. Toch zijn opstanden en andere vormen van verzet nog niet voldoende in kaart gebracht. Tegelijkertijd is ook onderbelicht gebleven dat deze meer uitgesproken vormen van verzet in bredere lokale en transnationale patronen van onverzettelijkheid door slaafgemaakten stonden.

11 Titas Chakraborty en Matthias van Rossum, 'Slave Trade and Slavery in Asia: New Perspectives,' *JSH* 54/1 (2020), 1-14. https://academic.oup.com/jsh/article/54/1/1/5901211.

a) Verder onderzoek naar verzet op basis van dit brede spectrum van opstanden en gewelddadige confrontaties tot aan andere vormen van protest, sabotage, ontduiking en weglopen door slaafgemaakten kan leiden tot een beter begrip van de onverzettelijkheid van slaafgemaakten. Daarbij gaat het ook bijvoorbeeld om culturele uitingen waarin vormgegeven werd aan verzet, onverzettelijkheid en het vormgeven aan de omstandigheden, zoals strategieën om niet te hoeven luisteren naar commando's, of het ontwikkelen en onderhouden van de eigen (tegen)-cultuur, bijvoorbeeld door zang en verhalen. De aandacht voor verzet en onverzettelijkheid is van belang voor de Atlantische gebieden, maar in het bijzonder ook voor de Nederlandse slavernijgeschiedenis in Azië.

SPIRITUELE PRAKTIJKEN EN TRADITIES

Afrikaanse slaafgemaakten namen met de trans-Atlantische slavenhandel hun krachtige spirituele praktijken en tradities mee. De West-Afrikaanse religieuze praktijken werden vermengd met christelijke en inheemse elementen. In Suriname wordt dit 'winti' genoemd en op de Caribische eilanden vallen deze praktijken onder de benaming 'brua'. Op de Benedenwindse eilanden werden zij later ook bekend als 'montamentu' en als 'obeah' op de Bovenwindse eilanden. Deze tradities en praktijken werden door de koloniale machten gedemoniseerd en bestempeld als heidens, waarbij allerlei inspanningen werden gedaan om ze systematisch uit te bannen. Soms werden de beoefenaars zelfs juridisch vervolgd. Ook na de afschaffing van de slavernij hielden deze spirituele praktijken en tradities stand, ondanks allerlei inspanningen tot uitbanning. Er is meer onderzoek vereist naar hoe deze niet-westerse geloofsovertuigingen en praktijken stand hebben kunnen houden in deze situatie van onderdrukking. Zijn er specifieke rituelen en ceremonies die werden onderdrukt of juist gebruikt werden door de slaafgemaakten en die daardoor stand hebben kunnen houden? Zijn er voorbeelden van veerkracht en het behoud van culturele praktijken ondanks de tegenwerking? Hoe werkt dit onder de slaafgemaakten in de verschillende delen van het Nederlandse koloniale rijk en waarom?

b) Voor alle regio's geldt dat het interessant is om verzet door slaafgemaakten te plaatsen in bredere patronen van verzet onder kolonialisme, zoals door koloniale (dwang)arbeiders en van herendienstplichtigen tot contractarbeiders en veroordeelden. Niet alleen die onderlinge verhoudingen zijn interessant, maar ook de wisselwerkingen tussen de koloniale samenlevingen en de gebieden van herkomst. Hoe werden sociale en culturele repertoires uitgewisseld, doorgegeven en vernieuwd?

c) Naast de aandacht voor verzet, beschadigingen en mogelijke trauma's die het koloniale slavernijverleden hebben veroorzaakt, is het van belang om ook te kijken naar veerkracht, vreugde en verbondenheid door en onder slaafgemaakten en hun gemeenschappen. Ook connecties en solidariteit met medestanders en medestrijders vanuit kringen buiten de slaafgemaakten zijn daarbij relevant. Hoe werden deze gezamenlijke banden gevormd? Welke rol speelden taal, cultuur en religie hierin? Deze geschiedenissen van verzet, onverzettelijkheid en veerkracht, van grootschalige opstanden tot alledaagse vormen van omgang en onderlinge relaties blijven een belangrijk aandachtsgebied dat de potentie heeft om de geschiedenis van slavernij te herschrijven.

DE REHABILITATIE VAN TULA: EEN LANGDURIG PROCES

Tula speelde een cruciale rol in de slavenopstand van 17 augustus 1795 die ontstond op plantage Knip in het westen van Curaçao. Deze opstand was de grootste in zijn soort, zowel qua aantal deelnemers, geografische spreiding als duur. Op 19 september 1795 werd Tula gevangengenomen en na gruwelijke martelingen op 3 oktober geëxecuteerd. Na zijn dood werd hij door de koloniale overheid eeuwenlang onterecht afgeschilderd als een schurk. In de loop der jaren is zijn bijdrage aan de zoektocht naar vrijheid en rechtvaardigheid steeds meer erkend en benadrukt, met name door de inzet van kunstenaars, activisten en intellectuelen uit de

Curaçaose gemeenschap en de diaspora in Nederland die pleitten voor zijn eerherstel. Als gevolg van deze inspanningen en pleidooien heeft het toenmalige Curaçaose bestuurscollege op 17 augustus 2010, de dag van de vrijheidstrijd (Dia di Lucha di Libertat), besloten Tula en zijn medestrijders als helden te erkennen. De wens op Curaçao, dat ook Nederland Tula rehabiliteert, was een expliciete aanbeveling in het rapport Ketenen van het verleden (2021), van het Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden. Na de excuses die minister-president Rutte namens de regering op 19 december 2022 aanbood herhaalde de Nederlandse regering op 4 oktober 2023 deze erkenning, waarbij staatssecretaris Van Huffelen in haar toespraak stelde 'dat de wens van Tula terecht was, zijn strijd rechtvaardig, en de gebruikte middelen geoorloofd waren. Dit maakt de executie van Tula een misdaad.' Met de rehabilitatie heeft Nederland postuum aan Tula de eer toegekend die hem rechtmatig toekomt als een verzetsstrijder die streed voor vrijheid en rechtvaardigheid als een fundamenteel principe, niet alleen voor Curaçao, maar voor de hele mensheid.

De rol van geweld

De rol van geweld is een centraal element in de Nederlandse koloniale slavernijgeschiedenis. Specifieke gebeurtenissen en kortere periodes zijn soms uitvoerig onderzocht, zoals het geval is met de recent onderzochte Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (1945-1950). Daarnaast is meer wetenschappelijke aandacht voor de lange reeks militaire conflicten en opstanden, die zich eerder in de Nederlandse koloniale expansie voordeden. Maar zowel de grootschalige patronen van oorlogsgeweld als de rol daarvan in kolonisatie en slavernij zijn onvoldoende diepgaand onderzocht. Daardoor ontbreekt nog een gedetailleerd en systematisch inzicht in de wijze waarop verschillende geweldsmiddelen, zoals oorlogsvoering, ontvolking en deportatie zich verhielden tot totslaafmaking en slavenhandel. Dit geldt ook voor de doorlopende gewelddadige structuren die de alledaagse praktijk van slavernij en kolonialisme kenmerkten.

a) De Nederlandse koloniale geschiedenis is doordrenkt van gewelddaden tegen samenlevingen over de gehele wereld. De voorbeelden die uitvoeriger zijn bestudeerd onderstrepen dat dit oorlogsgeweld verder ging dan alleen de 'incidenten' in de momenten van conflict en verovering. Dit structureel geweld vraagt om een diepgaande blik op de impact van deze koloniale oorlogsvoering en de rol van slavernij daarin. Ook de wisselwerking tussen het voortdurende geweld van uitdijende koloniale slavernijsamenlevingen en de behandeling van inheemse bevolkingen is een aandachtspunt. Om dit gewelddadige fundament van het Nederlandse koloniale slavernijverleden goed te begrijpen is een brede en wereldwijde blik nodig. Het vergt tevens verschillende onderzoeksmethoden die de werking en gevolgen van dit structurele oorlogsgeweld in kaart kunnen brengen en met elkaar verbinden. Hoe functioneerde militair geweld in het Nederlandse koloniale optreden? Daarbij moet in het bijzonder aandacht zijn voor de verschillende samenhangende geweldsmiddelen, zoals ontvolkingen, deportaties, totslaafmaking, slavenhandel en slavernij. Welke gevolgen heeft dit geweld gehad en hoe heeft dit vorm gegeven aan de betekenis van slavernij in het kolonialisme en in bredere zin ook aan (gekoloniseerde) samenlevingen wereldwijd?

NEDERLANDSE GEWELDDADEN

De genocide op de Banda eilanden (1621) is mogelijk de meeste bekende gewelddaad, maar staat niet alleen. Zo werden de bewoners van het eiland Siau al in 1615 gevangengenomen en gedeporteerd om gedwongen te werken op een kort daarna veroverd eiland in de Banda archipel. In de kolonisatie van Taiwan werd in 1636 onder meer het eiland Liuqiu (Lambei) ontvolkt, waarbij het grootste deel van de bevolking werd vermoord en de overlevenden als slaafgemaakten naar Taiwan en Batavia vervoerd. Of wat te denken van de aanvallen op dorpen op de Zuid-Chinese kust door VOC-expedities en het wegvoeren van overlevenden als

slaafgemaakten naar Batavia en Bantam, zoals bijvoorbeeld verhaald in de reisbeschrijving van Bontekoe. In Nieuw-Nederland (rond hedendaags New York) werden in 1643 door Nederlanders nabijgelegen kampementen van lokale (inheemse) bevolkingen uitgemoord, waardoor een oorlog met Munsee gemeenschappen werd uitgelokt. De expansie van de slavernijsamenleving op de Kaap de Goede Hoop ging gepaard met moordpartijen op lokale gemeenschappen van de Khoikhoi- en San-bevolkingsgroepen. In 1777 gaf het lokale VOC-bestuur zelfs expliciet toestemming tot volkerenmoord: iedere koloniale onderdaan kreeg toestemming om zonder aanleiding elke San die zij tegenkwamen te doden.

b) De Nederlandse koloniale macht werd niet alleen met grootschalig oorlogsgeweld gevestigd en uitgebreid, maar werd ook in het alledaagse functioneren gekenmerkt door structurele vormen van geweld, controle en onderdrukking. Ook dat geweld in het alledaagse functioneren heeft nog maar weinig aandacht gekregen. Toch werd het werk en leven van slaafgemaakten mede bepaald door de alom aanwezigheid van geweld en hiërarchische structuren. Verdeel-en-heersstrategieën waren belangrijke instrumenten in de dagelijkse werking van slavernij, bijvoorbeeld door slaafgemaakten uit verschillende gebieden te halen, fysieke afstraffingen door mede-slaafgemaakten te laten uitvoeren en het aanstellen van slaafgemaakte opzichters. In bredere zin werden gemeenschappen tegen elkaar uitgespeeld en werd gebruik gemaakt van de inzet van voormalige lokale heersers uit de elite/aristocratie in het koloniale bestuur. In koloniale samenlevingen werden ook al vroeg ‘passen’-stelsels ingevoerd, waarbij de mobiliteit van bijvoorbeeld slaafgemaakten, herendienstplichtigen en lokale bevolkingen werd beperkt en gecontroleerd. De vergaande rol van geweld en controle in koloniale samenlevingen vergt aandacht voor de analyse van machtsstructuren, de vormgeving en systematiek daarvan door koloniale autoriteiten (compagnieën, plantages, etc.) en de rol

van expliciet en alledaags geweld daarin. Belangrijke vragen zijn hoe deze vormen van geweld werden ervaren, hoe deze werkten en welke uitwerking deze koloniale militarisering, controlesystemen en gewelddadige omgangsvormen hadden op gekoloniseerde samenlevingen. En op welke wijze heeft dit ook Nederland beïnvloed – door de uitwisseling en terugkeer van koloniale elites, denkbeelden en praktijken die geworteld waren in koloniaal geweld en vormen van uitbuiting? Een aspect dat aandacht verdient zijn de ervaringen door slaafgemaakten van alom aanwezig geweld: de impact op opvoeding en gezinsleven van verschillende generaties en de wijze waarop structureel alledaags geweld geleid heeft tot vervreemding, dwang en omgangsstrategieën.

Vroege vorming slavernij en impact

De vroege koloniale politiek en de actieve inzet en vorming van slavernij in de Nederlandse wereldwijde koloniale expansie in die periode is nog altijd sterk onderbelicht. De historiografie behandelt uitgebreid de vroegste geschiedenis van Nederlandse aanwezigheid voor verschillende werelddelen. En ook de geschiedenissen van de organisaties die de vroege koloniale expansie uitvoerden (zoals compagnieën en sociëteiten) hebben ruim aandacht gekregen. Maar dit onderzoek is lang vormgegeven door het te beperkte idee dat de vroege koloniale expansie ging om ‘handel’ georganiseerd in ‘expedities’ en vanuit ‘kantoren’. De recente geschiedschrijving laat zien dat het tegenovergestelde een beter uitgangspunt is: al vanaf de vroegste expansie eind zestiende en begin zeventiende eeuw was sprake van kolonialisme. Dit nam verschillende gedaanten aan, maar de kern daarvan werd gevormd doordat de Nederlandse staat aan compagnieën, sociëteiten en individuen rechten toekenden die niet alleen gingen om handel, maar ook om de exploitatie van grond, productiemiddelen en onderdanen van de gekoloniseerde samenleving. De toegekende, gedelegeerde macht leidde vrijwel vanaf het begin tot de uitoefening van overzeese koloniale soevereiniteit door middel van geweld en bestuur, zoals het

voorbeeld van het Aziatische vorstendom Ternate laat zien, dat al in 1607 een verdrag opgelegd kreeg waarin de bewoners de Staten-Generaal als hun 'beschermheer' moesten onderkennen en verplicht werden tot herendiensten en levering van specerijen.[12] Deze verschuiving van perspectief van 'handel' naar 'kolonialisme' heeft veel vragen zichtbaar gemaakt die onderbelicht zijn gebleven over de vroege vorming en politiek van kolonialisme, de centrale rol van slavernij daarin, en de gevolgen daarvan voor de betrokken samenlevingen.

a) De analyse van de totstandkoming van de koloniale politiek, de doelbewuste rol van slavernij daarin en de relatie tot het optreden en de belangen van Nederlandse economische en politieke elites en instituties ontbreekt vrijwel. Verder onderzoek kan licht werpen op vragen over de verwevenheid tussen de koloniale politiek die vanuit de Republiek in Azië en de Atlantische wereld werd gevoerd, hoe deze door een beperkt aantal en sterk met elkaar verweven regentenfamilies werd opgezet en beïnvloed, en welke rol Nederlandse instituties (van stedelijke, landelijke en koloniale overheden, tot kerken en universiteiten) daarin speelden. Dit geldt nadrukkelijk voor de vroegste periode van de koloniale expansie vanaf het einde van de zestiende eeuw, maar in veel opzichten ook voor latere perioden. De doelgerichtheid van de politiek van koloniale verovering, overheersing en de inzet op slavenhandel en slavernij is weliswaar vaak opgemerkt, maar nog nauwelijks diepgaand onderzocht. Dit werpt niet alleen vragen op over de vorming van de Nederlandse slavernij en kolonialisme door een doelbewuste politieke agenda, maar ook over de economische belangen, de ideologie en de (religieuze) overtuigingen en politieke netwerken waarbinnen dit gevormd werd. Interessant zijn daarbij de wisselwerkingen tussen particuliere belangen en strategieën, en de lokale, nationale, kerkelijke en koloniale besturen.

12 Allen et al., *Staat en slavernij*, 425-428.

b) De economische, politieke en institutionele gevolgen van de koloniale expansie zijn een belangrijk thema. Vanaf het vroegste begin profiteerde een kleine groep elitefamilies in de Republiek het meest van de slavernij en het kolonialisme, omdat de economische en politieke macht zich in hun handen concentreerden met een bundeling van bestuursrollen in steden en landelijke overheden, en hun betrokkenheid bij de koloniale economie. Leden van deze elite-families gaven zodoende vorm aan de koloniale politiek, profiteerden van de koloniale economie en bekleedden ook invloedrijke rollen in het overzeese koloniale wereldrijk. Hoe deze netwerken functioneerden en vormgegeven hebben aan het koloniale slavernijverleden is nog niet systematisch onderzocht. Omgekeerd vormden de mogelijkheden die de koloniale economie overzees bood aan Europeanen – en in het bijzonder de handel in en exploitatie van slaafgemaakten – ook de ruimte voor de opbouw van nieuwe netwerken en elites waarvan sommigen als 'nieuwe rijken' naar Nederland of het Europese achterland terugkwamen. Hoe werd de rijkdom die voortkwam uit slavernij en kolonialisme verkregen? En hoe droeg de concentratie van macht en rijkdom die daaruit voortkwam bij aan economische en sociale ongelijkheden in Nederland?

c) De verwevenheid van de Nederlandse elite en instituties met het slavernijverleden en kolonialisme leidt tot vragen die nog verder onderzocht kunnen worden. Hoe vormden de koloniale belangen en ervaringen de Nederlandse instituties en politieke cultuur? Hoe verhielden verschillende instituties en besturen zich tot elkaar? Wat was de rol van religieuze instituties? Welke invloed hadden de ervaringen van koloniale bestuurders met ongelijkheid en koloniale slavernij op de vorming van het wereldbeeld en superioriteitsdenken? Hoe werkte dit na terugkomst door in hun optreden in de Nederlandse samenleving? Over deze vragen rond de impact van de uitwisselingen die in de koloniale expansie ontstonden is nog weinig bekend.

INDIVIDUEN, FAMILIES EN INSTITUTEN

Al in de begintijd van de VOC vertrokken veel zoons en neven van regenten en bewindhebbers in hoge militaire en bestuurlijke functies naar Azië en de Atlantische wereld om daar een belangrijke rol te spelen in verovering, geweld en slavernij. Zo leidde de regentenzoon Adriaan van der Dussen de gewelddadige deportatie van de bevolking van Siau, voerde hij het bewind over een van de Banda-eilanden en was hij later deel van het bestuur van de Nederlandse kolonie in Brazilië. Hoe vormden de ervaringen met deze gewelddadigheden en slavernij een koloniaal bestuurder als Van der Dussen, maar ook zijn familie en de bredere cultuur van de Nederlandse elite? Op verschillende niveaus was de Nederlandse politiek, economie en samenleving met het koloniale slavernijverleden verweven: van individuen tot elite-families, van instituties tot bedrijven, van steden tot het leger. Op politiek vlak is de vroege verwevenheid van slavernij, kolonialisme en politiek nog weinig verkend. Zo is de besluitvorming van de Staten-Generaal geboekstaafd in uitgebreid bronnen- en archiefmateriaal dat nog niet systematisch is onderzocht vanuit het perspectief van de Nederlandse slavernijgeschiedenis, op zowel individueel, institutioneel als ideologisch niveau. Ook de bredere betrokkenheid van instituties en samenleving blijft een vraag. Zo zijn universiteiten nog volop bezig om hun eigen verleden op deze verbanden te onderzoeken. Dat is een vergaande zoektocht. Denk bijvoorbeeld aan het Seminarium Indicum dat in 1622 aan de Universiteit Leiden werd opgericht met het expliciete doel om zendelingen op te leiden voor de kolonisatie van Taiwan en andere gebieden onder de VOC. Dit legde ook een belangrijke basis voor de studie van Azië, in het bijzonder etnografie en talen, die in dienst van de koloniale expansie werd uitgebreid en nog altijd een van de speerpunten is van de Universiteit Leiden. Ook aan andere universiteiten, van Delft, Wageningen tot Utrecht, werden disciplines gegrondvest of vormgegeven door relaties met het koloniale en slavernijverleden. De impact van de wortels en belangen in de koloniale slavernij is nog onvoldoende onderzocht.

d) Vragen over de impact van de uitwisselingen die in de koloniale expansie ontstonden gaan niet alleen op voor de Nederlandse samenleving, instituties en bestuurlijk-economische elite, maar ook voor (voormalig) gekoloniseerde samenlevingen die wereldwijd geraakt zijn door het Nederlandse koloniale slavernijverleden. Wat waren de effecten van de (vroege) Nederlandse koloniale politiek op gekoloniseerde samenlevingen? Wat was de impact van slavernij en kolonialisme op deze samenlevingen? En wat waren de gevolgen van de invloed op lokale staatsvorming, bijvoorbeeld van dwingende contracten of de inzet van (voormalige) lokale heersers en aristocratie in koloniaal bestuur?

Koloniale slavernij en wereldwijde wisselwerkingen

De wisselwerkingen tussen de werelddelen die door het Nederlandse kolonialisme en de Nederlandse koloniale slavernij geraakt werden zijn zelf ook een belangrijk onderzoeksthema waarvan vooralsnog maar weinig aspecten diepgaand onderzocht zijn. Wereldwijd werden door de koloniale expansie en in het bijzonder ook de slavernij wisselwerkingen in gang gezet op sociaal, economisch, politiek, institutioneel en cultureel vlak.

a) De grootschalige gedwongen verplaatsingen van slaafgemaakte mensen tussen gebieden hadden een belangrijke rol in de Nederlandse en bredere Europese koloniale expansie wereldwijd. Door de trans-Atlantische slavenhandel werden meer dan twaalf miljoen mensen vanuit Afrika naar de Amerika's verplaatst.[13] En door de slavenhandel in Azië werden miljoenen mensen over lange afstanden tussen delen van Zuid-Azië, (Zuidoost-)Afrika, Oost- en Zuidoost-Azië verplaatst. Welke uitwerking had de slavenhandel op de demografische ontwikkeling van samenlevingen in Afrika, de Amerika's en Azië op

13 Allen et al., *Staat en slavernij*, 428.

lange termijn? Hoe leidde dit tot de vorming en ontwikkeling van nieuwe gemeenschappen en culturen? Welke impact had dit op (post)koloniale samenlevingen? En op het ontstaan en doorwerken van sociale, economische en raciale ongelijkheden?

b) In veel opzichten gelden deze vragen ook voor de sociale en demografische ontwikkeling van de Republiek. Het is voor Amsterdam en een aantal individuele gevallen aan het licht gebracht dat slaafgemaakten uit de Amerika's en Azië ook naar de Republiek werden meegebracht. Toch is er ook na de recente bijdragen van stedelijke en provinciale onderzoeken nog onvoldoende systematisch beeld van de omvang, werking en gevolgen van deze 'zwarte aanwezigheid' in de Republiek. In welke omstandigheden kwamen mensen hierheen en hoe leefde men? Hoe droeg dit bij aan het straatbeeld van steden? Welke positie en ervaringen hadden (voormalig) slaafgemaakte bedienden die waren overgebracht en leefden in de kastelen en huishoudens van de Nederlandse elite? Hoe ontwikkelden de vroege 'niet-witte' gemeenschappen in de Republiek zich en welke gevolgen had dit?

c) De grootschalige, gedwongen verplaatsingen van mensen die door slavernij en kolonialisme op gang kwamen vonden plaats in een bredere context van de transplantatie van andere vormen van koloniale (dwang)arbeid, controlemechanismen, militaire technieken, koloniale bestuursvormen, manieren om economische extractie te organiseren, raciale denkbeelden, en zelfs van planten en dieren. De wisselwerking tussen de Nederlands-Aziatische koloniale slavernijgeschiedenis in relatie tot de Atlantische wereld en Europa is daarbinnen een interessante vraag, juist vanwege het feit dat de grootschalige Nederlandse betrokkenheid bij slavenhandel en slavernij in Azië eerder op gang kwam dan de grootschalige Nederlandse expansie in de Atlantische wereld, en vanwege de vele individuele en institutionele dwarsverbanden. Welke impact hadden dergelijke

uitwisselingen die door slavernij en kolonialisme plaatsvonden op de verschillende samenlevingen wereldwijd, maar bijvoorbeeld ook op Nederland zelf?

Transitie en doorwerkingen

Een belangrijke vraag is hoe koloniale slavernij en de transformaties die in gang zijn gezet rond de afschaffingen van slavenhandel en slavernij hebben doorgewerkt in koloniale verhoudingen en latere ontwikkelingen. Voor deze transitieperiode geldt in het bijzonder dat de veranderingen die de afschaffingen in gang hebben gezet in het koloniaal regime en voor de betreffende samenlevingen nog onvoldoende zijn onderzocht.

a) In de door Nederland gekoloniseerde samenlevingen werd slavernij in verschillende stadia vervangen door andere vormen van onvrije arbeid, zoals de arbeid onder het staatstoezicht in Suriname (1863-1873) door voormalig slaafgemaakten, maar ook de arbeid van contract- en corveearbeiders in de Atlantische en Aziatische kolonies. In de direct-bestuurde Nederlandse kolonies in Azië was slavernij al aan het begin van de negentiende eeuw op haar retour, mede doordat de koloniale exploitatie van de lokale samenleving nu steeds meer plaatsvond door middel van corveediensten en het cultuurstelsel. De afschaffing van de slavenhandel versnelde dit proces. In de kolonies die onder indirect bestuur vielen nam slavernij daarentegen soms sterk toe, terwijl tegelijkertijd andere vormen van exploitatie en gedwongen arbeid ook toenamen. De afschaffing van de slavenhandel in de Atlantische wereld leidde tot veranderingen in het plantagesysteem. Vervolgens leidde de latere afschaffing van slavernij tot een toename van andere vormen van koloniale dwangarbeid. De ontwikkelingen en relaties tussen slavernij en andere vormen van gedwongen arbeid en koloniale exploitatieinstrumenten, zoals het cultuurstelsel, contract-, corvee- en gevangenenarbeid, in de verschillende

delen van het Nederlandse koloniale wereldrijk zijn een belangrijk en onderbelicht vraagstuk.

b) De overgang van de positie van (voormalig) slaafgemaakten van 'eigendom' naar 'koloniaal onderdaan' ging gepaard met nieuwe instrumenten van controle en bevoogdend gezag van koloniale overheden, kerken, bedrijven en andere koloniale actoren, ten aanzien van de voormalig slaafgemaakte gemeenschappen en hun nazaten. Hoe leidde dit na de slavernij tot geracialiseerde burgerschapspraktijken, vormen van achterstelling, disciplinerende en dwingende vormen van cultuurpolitiek of zelfs tot een beleid van heropvoeding? Deze praktijken en de daaraan ten grondslag liggende mensbeelden hebben een zichtbare maatschappelijke doorwerking tot ver na de afschaffing van de slavernij en de dekolonisatie. Aspecten van deze ontwikkelingen zijn voor sommige regio's weliswaar fragmentarisch onderzocht, maar voor veel gebieden is dergelijk onderzoek nog afwezig, en vastgesteld moet worden dat een diepgaande en gedegen analyse ontbreekt. Het is ook relevant om te bevragen wat de afschaffing van slavernij en de ontwikkeling van nieuwe vormen van koloniaal bestuur betekende voor andere gemeenschappen in koloniale samenlevingen zoals lokale bevolkingen, nieuwe (contract)migranten, en gemeenschappen van vrijgeworden en weggelopen voormalig slaafgemaakten (bijvoorbeeld de marrons in Suriname). Verder onderzoek is nodig om tot een beter begrip te komen hoe de transformaties die gepaard gingen met de afschaffing van slavernij richting hebben gegeven aan nieuwe vormen van koloniale exploitatie, achterstelling en ongelijkheid. En hoe werkten de koloniale slavernij, de afschaffing en de reacties daarop door in later koloniaal beleid en praktijk?

c) Slavernij en kolonialisme hebben wereldwijd, zowel in voormalig gekoloniseerde samenlevingen als in Nederland en Europa, geleid tot structurele sociale, economische, politieke en ecologische

transformaties die tot vandaag doorwerken. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de economische en ecologische ordeningen van samenlevingen, interne ongelijkheden en ongelijke posities in de wereldeconomie; ongelijke grondverdeling in (voormalig) gekoloniseerde samenlevingen; de achterstelling, ontworteling (fysiek en cultureel) en onderontwikkeling van nazatengemeenschappen; milieuproblematiek: de wereldwijde effecten van ecologische verwoesting door de productiemethoden van de expanderende plantageeconomieën die ten grondslag lagen aan de koloniale slavernij en het bredere koloniale systeem; elitevorming en langdurig profijt in (voormalige) kolonies en in Europa. Het is duidelijk dat dit een gelaagd proces was, waarbij profijt van koloniale slavernij en kolonialisme niet alleen particuliere rijkdom van elitefamilies bevorderden, maar ook die van staten (en samenlevingen) als geheel, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van infrastructuur (spoorwegen, waterwegen, havens) met winsten behaald in koloniale gedwongen arbeid. Ook in economische structuren hebben koloniale slavernij en kolonialisme een langdurig effect gehad, zoals blijkt uit de geschiedenissen van veel bedrijven en banken, van ABN AMRO tot Shell en Unilever. Het ontstaan van een koloniale extractie-economie en de langetermijngevolgen doen zich nog steeds gelden in de huidige kapitalistische wereldordening, gebaseerd op zowel de uitputting van de aarde (klimaatverandering, milieuproblematiek) als de uitputting van mensen (moderne slavernij, *burnouts*). Diepgaander onderzoek naar deze structurele veranderingen levert inzicht in de manieren waarop de connecties van het verleden naar doorwerkingen vorm kregen.

RUST ALS VERZET TEGEN KAPITALISME

Tricia Hersey pleit in haar manifest voor het invoeren van pauzes en andere momenten van rust tijdens het dagelijkse (academische) werk om zo meer bewust te worden van de tijd

die nodig is om weer rustig te kunnen ademhalen en op te laden. Zij ziet dit als een vorm van verzet tegen de kapitalistische productie-maatschappij waarin het menselijke aspect uit het oog is verloren en waarin mensen bovendien zelf zijn gaan geloven dat hun waarde alleen kan worden afgemeten aan economische productiviteit, efficiëntie en winsten. Het bewust inbouwen van rustmomenten beschouwt Hersey als een vorm van verzet tegen dit kapitalistische systeem. Zij legt een connectie tussen het kapitalisme, slavernij en kolonialisme, omdat het kapitalisme zijn wortels heeft in de plantage-economieën waarin slaafgemaakten niet als mensen, maar als vervangbare grondstoffen voor productie werden beschouwd. Daarnaast pleit Hersey voor het onderkennen van het geweld en de diefstal die met koloniale slavernij gepaard is gegaan. De erfenis van eeuwenlange onvrijheid en onbetaalde arbeid roept op tot het zoeken naar een nieuwe omgang met arbeid en rust, maar ook om plaats te maken voor het verdriet en de rouw die dit verleden met zich meebrengt.[14]

14 Tricia Hersey, *Rest is Resistance: A Manifesto* (New York: Little, Brown Spark, 2022).

Deel II: Doorwerkingen van en hedendaagse omgang met het Nederlandse koloniale slavernijverleden

In het herdenkingsjaar ‘Slavernijverleden, 1 juli 2023-1 juli 2024’ is de relatie tussen het slavernijverleden en het heden expliciet benoemd en is de aandacht daarvoor sterk toegenomen. De ‘herontdekking’ van het koloniale slavernijverleden en de doorwerking daarvan in het Koninkrijk der Nederlanden inclusief de Nederlands-Caribische eilanden is, mede door burgers in de diaspora afkomstig van de voormalige kolonies, op de agenda gezet. Eerder leek deze insteek nog een brug te ver omdat de link tussen heden en verleden niet voldoende tastbaar leek. Inmiddels zijn in de wetenschapsbeoefening en kennisproductie nieuwe perspectieven ontstaan waarmee meer grip en inzicht wordt verkregen op de connectie tussen heden en het slavernijverleden.

De effecten van het Nederlandse koloniale slavernijverleden zijn niet alleen terug te vinden in Nederland, maar ook op de ‘plaats delict’: de locaties in de voormalige gekoloniseerde gebieden wereldwijd waar slavenhandel en slavernij tot de afschaffing ervan ontwrichtende gevolgen op de samenleving hebben gehad. De hedendaagse omgang met het slavernijverleden en de doorwerkingen ervan is een complex onderwerp dat de huidige staatkundige verhoudingen tussen metropool en voormalige kolonies heeft beïnvloed – en het doet dat nog steeds, onder andere in de manier waarop politici hiermee omgaan. Slavernij heeft niet alleen diepe sporen nagelaten in de geschiedenis, maar ook zijn langetermijneffecten in diverse samenlevingen te achterhalen. Verdere reflectie is daarom nodig over de rol

en invloed van slavernij in onze huidige samenleving. Ook de vormen waarin slavernij op cultureel vlak doorwerkt zijn nog onderbelicht.

Erkenning van het slavernijverleden en de gevolgen ervan op lange termijn zijn vaak verweven met de strijd voor autonomie en het recht op zelfbeschikking, zowel op individueel als collectief niveau (gemeenschappen en staten). Dit kan zich manifesteren in een zoektocht naar en een herstel van verloren culturele identiteiten, het erkennen van historische en economische onrechtvaardigheden, het eisen van juridische rechtvaardigheid in de vorm van compensatie, herstelbetalingen of andere vormen van juridische erkenning en genoegdoening die ten dienste staan van (rechts-)herstel en heling. Het behelst ook het heroverwegen van symbolen en monumenten die geassocieerd worden met het slavernijverleden, zoals het verwijderen of hernoemen van standbeelden van historische personen die betrokken waren bij slavernij.

Nog veel meer onderzoek moet worden verricht naar de doorwerking van het koloniale slavernijverleden. In dit deel van de kennisagenda gaat het daarbij steeds om de langdurige gevolgen en voortdurende effecten op onze hedendaagse omgang met het slavernijverleden en zijn doorwerkingen in het Koninkrijk der Nederlanden en in de voormalig gekoloniseerde samenlevingen wereldwijd.

Achterstand, racisme en colorisme

In samenlevingen die historisch te maken hebben gehad met slavernij en kolonialisme, hebben koloniale machten vaak hiërarchieën en privileges ingesteld op basis van huidskleur. Tijdens de slavernij werden mensen van Afrikaanse en Aziatische afkomst beoordeeld op basis van hun huidskleur en dit beïnvloedde niet alleen hun sociale status, maar ook de behandeling die ze ontvingen: lichtere huidskleuren werden vaak als superieur en mooi beschouwd ten opzichte van donkere huidskleuren. Dit verschijnsel staat bekend als colorisme: discriminatie of vooroordeel in de samenleving gebaseerd op de schakeringen van huidskleur. Deze overtuigingen en attitudes over huidskleur zijn voortgezet na de slavernij en werkten door in (post)koloniale structuren en het voortbestaan van

racisme en colorisme. Ook in huidige samenlevingen komt het voor dat houding en gedrag van mensen door verschil in huidskleur wordt beïnvloed. Het bleken van de huid – het gebruik van chemicaliën, crèmes en andere methodes om de huid lichter te maken – is een direct gevolg van colorisme. Men probeert hierdoor een lichtere *teint* te verkrijgen, niet alleen als modetrend, maar ook om te voldoen aan de culturele normen van schoonheid.[15] De relatie tussen slavernij en hedendaags racisme, colorisme en sociale en economische achterstand vraagt om meer aandacht.

a) Het aandeel van nazaten van slaafgemaakten in het Nederlandse koninkrijk op het terrein van onderwijs, stages, arbeidsmarkt en woningmarkt en -bezit is lager dan dat van Nederlanders zonder deze geschiedenis. Oog voor de lange doorwerking van het koloniale slavernijverleden is hierbij van belang. Het gaat om het effect van beperkte mogelijkheden of onmogelijkheden tot onderwijs en scholing in het koloniale tijdperk, de inhoudelijke inrichting van het curriculum (inclusief de ontwikkeling van geschiedschrijving over en omgang met het slavernijverleden in het onderwijs) tussen Nederland, de Caribische eilanden, Suriname en Indonesië toen, maar ook nu. Een historisch gegroeide onevenwichtige infrastructuur manifesteert zich in onder meer de woningmarkt en het (niet) bezitten van kapitaal en onroerend goed. Voor slaafgemaakten was het onmogelijk om kapitaal op te bouwen uit over te erven eigen woning- of grondbezit, terwijl slavenhouders hun grootgrondbezit hebben kunnen doorgeven aan volgende generaties. Deze vormen van ongelijkheid hebben tot ver na de afschaffing van slavernij invloed gehad op de participatie van nazaten van slaafgemaakten in de samenleving. Hoe hebben deze

15 Harry Hoetink gebruikt de term somatisch normbeeld met name in relatie tot zijn studie van raciale en etnische verhoudingen, met een focus op Latijns-Amerika. Hij droeg bij aan het begrip van hoe fysieke kenmerken en raciale opvattingen werden gebruikt om sociale normen te creëren en te handhaven, vooral in de context van koloniale en postkoloniale samenlevingen.

ongelijkheden zich ontwikkeld in (voormalig) gekoloniseerde samenlevingen en in Nederland, welke rol hebben koloniale instituties en andere actoren daarin gehad en hoe werkte dit intergenerationeel door?

PARA: HET VERWERVEN VAN LAND

In het district Para in Suriname slaagden de Afro-Surinaamse nazaten van slaafgemaakten erin om de grond van voormalige plantages te kopen. Na de beëindiging van het slavernijsysteem dat tot 1 juli 1873 duurde, was de productie en export van koffie en cacao vanuit Surinaamse plantages vrijwel stilgevallen. In deze periode van een sterk teruglopende plantage-economie kochten de vrije Paranen in collectief verband de plantages van koloniale plantage-eigenaren, die zich gedwongen zagen hun 'onderneming' stop te zetten en hun plantage op de veiling te koop aan te bieden. Kerngedachte hierbij was het uitgangspunt van gemeenschapsopbouw: niet overgaan tot verkaveling van landbouwgronden per hoofd van een familie, maar het gezamenlijk bezitten van deze gronden zodat deze niet kunnen worden doorverkocht en nazaten het risico lopen om landloze burgers te worden. Het aankopen van de plantages met onder andere landbouwgrond, woonhuizen, een begraafplaats, specifieke bomen en een badplaats in gemeenschappelijkheid was mogelijk door het geld dat zij hadden verdiend door de verkoop van agrarische en houtproducten. Deze collectieve vorm van bezit is in het district Para tot op de dag van vandaag geldend.[16]

b) De ongelijke verhoudingen vergen meer kennis over de formele en informele obstakels die verhinderen dat nazaten van slaafgemaakten volwaardig kunnen deelnemen aan de Nederlandse samenleving. Hierbij gaat het niet alleen om formele eisen qua opleiding, inkomen en burgerschap die aan nazaten worden gesteld, maar ook om denkbeelden over de geschiktheid van personen in selectie- en beoordelingsprocedures. Onderzoek naar verschillende terreinen

16 Urwin C. Vyent, *De Paraanse droom: Over de aspiraties van de voorouders* (Amsterdam: New Energy, 2022).

is belangrijk om de werking en gevolgen van deze informele en formele obstakels beter te begrijpen. Zo kan bijvoorbeeld gedacht worden aan experimenteel veldonderzoek naar de rol van voornamen, familienamen, herkomst en uiterlijk bij de toelating tot stages, het beoordelen van kandidaten bij sollicitatieprocedures en bij het maken van promotie tijdens een loopbaan.

DISCRIMINATIE OP DE ARBEIDSMARKT

Uit recent experimenteel veldonderzoek naar de Nederlandse arbeidsmarkt is naar voren gekomen dat sollicitanten met een Europese, Noord-Amerikaanse of Aziatische herkomst aanmerkelijk minder werden gediscrimineerd dan sollicitanten met een Latijns-Amerikaanse, Afrikaanse of een Midden-Oosterse herkomst. Met name herkomstgroepen met vele nakomelingen van slachtoffers van de trans-Atlantische slavernij of het Nederlandse koloniale regime werden dus sterk achtergesteld. Uit een recente studie bleek het effect van huidskleur door fictieve sollicitanten experimenteel donkerder of lichter te maken op bijgevoegde sollicitatiefoto's. Hierbij kwam naar voren dat donkere sollicitanten minder reacties ontvingen dan lichtere sollicitanten, ongeacht hun afkomst.[17] Deze patronen van discriminatie op de Nederlandse arbeidsmarkt en de relatie tot huidskleur, herkomstgroepen en koloniale doorwerkingen, zijn nog onvoldoende systematisch onderzocht.

c) In de geneeskunde en gezondheidszorg gaan artsen en verpleegkundigen in hun behandelingen nog vaak uit van een 'model-patiënt' die gebaseerd is op Europese mannen met een lichte huidskleur. Hierdoor worden personen uit diasporische gemeenschappen benadeeld omdat er in kennisproductie, richtlijnen, technologieën, medicatie en medisch onderwijs

17 Lex Thijssen, 'Werkt het Nederlandse koloniale en trans-Atlantische slavernijverleden door in hedendaagse discriminatie en racisme op de arbeidsmarkt?' in: *Doorwerkingen van het slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen heden en verleden* (Den Haag: Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023, 63-71.

weinig rekening wordt gehouden met diversiteit.[18] Onjuiste aannames, inadequate behandelingen en bejegeningen van patiënten met een ander profiel zijn hiervan het gevolg geweest, evenals de weigering van patiënten uit diverse postkoloniale gemeenschappen om zich binnen de reguliere geneeskunde te laten behandelen. Onderzoek naar de fysieke en mentale beleving van het lichaam, gezondheid, pijn, ziekte, behandeling, zorg en medicatie van en door nazaten van slaafgemaakten is nodig. Daarnaast kan er gekeken worden naar vormen van kennis over genezen die aanvullend zijn op de reguliere geneeskunde (zoals kruidenbaden of Chinese geneeskunde) en behandelaars (zoals dukuns).

GEZONDHEID EN SLAAFGEMAAKTEN

Gedurende de trans-Atlantische slavernij hadden scheepschirurgijns, artsen en andere medici een belangrijke rol in de zorg voor de gezondheid van zowel de bemanning als de slaafgemaakten. Infectieziekten werden als een ernstig gevaar beschouwd voor de slavenhandel, plantage-economie en Europese kolonisten. Omdat slaafgemaakten werden neergezet als een risico voor de volksgezondheid werden zij door artsen onderworpen aan keuringen bij vertrek vanuit Afrika, Azië of elders en bij aankomst in de kolonies. De medici zagen slaafgemaakten niet als mensen en patiënten die zorg nodig hadden, maar als handelswaar dat gezond moest blijven voor verkoop en arbeid. In koloniale samenlevingen werden de lichamen van slaafgemaakten gezien als beschikbaar voor medische experimenten, ook lang na de afschaffing van slavernij. Medici gingen er soms vanuit dat bepaalde 'rassen' geen of minder pijn zouden ervaren dan Europeanen, wat leidde tot een onethische en inhumane praktijk waarin slaafgemaakten operaties ondergingen zonder anesthesie. Soms werden slaafgemaakten met specifieke aandoeningen gekocht met het doel om medische experimenten op hen

18 Zie: Alana Helberg-Proctor, 'De doorwerking van het trans-Atlantische slavernijverleden in de geneeskunde en zorg,' in: *Doorwerkingen van het slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen heden en verleden* (Den Haag: Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme, 2023), 40-46.

uitte voeren en om medische 'kennis' te produceren. De medische wetenschap en kennis werd dus al vroeg gekenmerkt door raciale denkbeelden, die een vergaande invloed kennen. Incorrecte aannames over 'ras' kunnen soms nog steeds teruggevonden worden in de geneeskunde.

De sociale leefwereld van nazaten van slaafgemaakten

Slavernij heeft de leefwereld van slaafgemaakten diep beïnvloed: van de sociale en culturele ontworteling door totslaafmaking en de gedwongen verplaatsing over lange afstanden, tot de ontmenselijking en het alledaags geweld van het koloniale slavernijsysteem. Hoe dit verleden heeft doorgewerkt op de hedendaagse sociale leefwereld van nazaten en hun gemeenschappen is een thema dat nader aandacht verdient van wetenschappelijk onderzoek.

a) Het is belangrijk om onderzoek te doen naar gezins- en genderverhoudingen van de nazaten van slaafgemaakten. Op welke manier heeft het slavernijverleden gevolgen gehad voor de ontwikkeling van gezins- en genderverhoudingen op de lange termijn en hoe worden deze bij nazaten vandaag de dag ingevuld? Hoe wordt bijvoorbeeld vaderschap ingevuld? Is er kracht te ontlenen aan alternatieve gezinspatronen uit het verleden voor nu?

b) Onbekendheid met of onduidelijkheid over de geografische en etnische afkomst van slaafgemaakten door gedwongen verplaatsingen en gedwongen naamgeving tijdens slavernij nadat iemand een eigennaam is ontnomen, hebben gevolgen die tot in de huidige levens van nazaten kunnen doorwerken. Door de toegenomen aandacht voor de kant van het verhaal van slaafgemaakten en hun nazaten is de roep om genealogisch onderzoek en DNA-onderzoek in de afgelopen jaren sterk toegenomen. Maar de kennis en middelen zijn op dit terrein onevenwichtig verdeeld: het blijkt soms vooralsnog niet mogelijk om adequaat antwoord te kunnen geven op de praktische en tegelijkertijd fundamentele vragen die nazaten aan

de bronnen stellen over herkomst, naamgeving en familie. Zo is het voor nazaten met voorouders op de Nederlands-Caribische eilanden of Indonesië, die de wens hebben om hun achternaam te wijzigen omdat die verband houdt met het slavernijverleden, voor-alsnog lastig om deze relatie te onderbouwen omdat de archieven moeilijk te navigeren zijn of informatie over slaafgemaakten in de archieven erg selectief is. Dit onderstreept het belang van nieuwe vormen van onderzoek en van interdisciplinaire benaderingen (tussen geschiedschrijving, genealogie, archivistiek, archeologie en DNA-onderzoek).

VAN ACHTERNAMEN TOT STAMBOOMONDERZOEK

Het dragen van een achternaam die verbonden is met het slavernijverleden kan trots oproepen, maar kan evengoed vanuit maatschappelijk of psychisch oogpunt belastend zijn. Een aantal gemeenten (onder meer Utrecht en Rotterdam) heeft voor nazaten van slaafgemaakten een regeling in het leven geroepen om kosteloos hun achternaam te wijzigen. Uit onderzoek blijkt dat de beschikbare slaven- en namenregisters in Suriname, de Nederlands Caribische eilanden en voormalig Nederlands-Indië een verband aantonen tussen de geslachtsnaam en het Nederlandse slavernijverleden. De registers voor Suriname zijn relatief compleet, maar dat geldt niet voor de Nederlandse Antillen en Nederlands-Indië. Dit betekent dat er nog meer achternamen zijn die verband hebben met het Nederlandse slavernijverleden, maar dat die achternamen nu nog niet bekend zijn. Extra aandacht voor historisch en genealogisch onderzoek naar deze groepen is gewenst.[19]

Ook stamboom- en DNA-onderzoek kan nazaten van slaafgemaakten helpen om meer te weten te komen over hun voorouders en hun herkomst. Commercieel DNA-onderzoek schiet echter tekort in het ontrafelen van de herkomst van nazaten van slaafgemaakten. De gegevens die hieruit volgen, geven niet aan uit welk land een persoon komt, maar waar

19 Zie: Marian van der Klein et al., *Verkenning basis voor naamswijziging in verband met het Nederlands slavernijverleden* (Utrecht: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 2022). https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/3227.

mensen wonen met wie iemand zijn of haar DNA deelt. Die groep mensen kan zelf ook (in het verleden) al dan niet gedwongen zijn gemigreerd uit andere streken. Een DNA-test geeft niet meer dan globale informatie over geografische herkomst. Bovendien hebben deze bedrijven beperkte referentiegegevens van Afrikaanse en Aziatische afkomst, waardoor de testresultaten qua Afrikaanse en Aziatische genetische varianten grote onderlinge variaties laten zien. Om specifieke landen of stam-, clan- en pela-verbanden binnen en tussen continenten te onderscheiden is er meer dan alleen commercieel onderzoek nodig. Een verbeterde DNA-databank kan bijvoorbeeld ook meer inzicht geven in erfelijke ziekten, zoals sikkelcelanemie en thalassemie, die met name voorkomen in families afkomstig uit landen rond de Middellandse zee, Azië en Afrika en families afkomstig uit Zuidoost-Azië, India, China en de Filippijnen.[20]

c) De vraag wat het heden ten dage betekent om betrokken te zijn bij verledens die gewelddadig en beschadigend zijn geweest, zoals het koloniale slavernijverleden, dient zich aan; niet alleen als een wetenschappelijke kwestie, maar nadrukkelijk ook als een actueel maatschappelijk vraagstuk. Deze betrokkenheid geldt voor diegenen uit de diverse gemeenschappen van nazaten van slaafgemaakten, nazaten van slaven- en plantage-eigenaars (deze twee categorieën kunnen overlappen) als ook voor diegenen die op andere manieren, soms indirecter met dit verleden verbonden zijn. Hoe geven we ons rekenschap van deze geschiedenissen als betrokken subjecten, ook als we daar niet zelf direct aan hebben bijgedragen, maar in het heden daar nog wel voordeel of last van dragen?

‘THE IMPLICATED SUBJECT’

De term ‘the implicated subject’ is ontwikkeld door literatuurwetenschapper Michael Rothberg en geeft aan dat het maken van een absoluut onderscheid naar (witte) daders, (zwarte)

20 Zie: ‘Slavernijverleden,’ Centrum voor familiegeschiedenis, https://cbg.nl/kennis/themas/slavernijverleden/.

slachtoffers en omstanders bij gewelddadige geschiedenissen geen recht doet aan onze verbindingen met eerder en huidig onrecht. En ook al zijn we misschien niet direct betrokken bij het veroorzaken of toebrengen van beschadigingen of trauma, dan is het mogelijk dat we nog steeds bijdragen aan het instandhouden van ongelijkheden en gewelddadige praktijken of regimes. Rothberg pleit voor internationalisme en wereldwijde solidariteit om verbinding tot stand te brengen en onze eigen betrokkenheid bij pijnlijke episodes uit het verleden onder ogen te zien.[21] Met 'the implicated subject' bouwt Rothberg verder voort op zijn eerdere studie van 'multidirectional memory'.[22] Daarin betoogt hij dat geschiedenissen van genocide en kolonialisme die voorheen als exclusieve verledens werden beschouwd, juist met elkaar verbonden zijn door de vergelijkbare vormen van uitsluiting en onderdrukking die daarmee gepaard zijn gegaan. Dat schept ruimte en solidariteit in het maatschappelijk veld waarin geschiedenissen, gebaseerd op culturele herinneringen of groepsidentiteiten, elkaar om aandacht kunnen beconcurreren.

d) Een andere sociale dimensie is religie: als machtsrelatie, als een vorm van herinneringscultuur en als een domein van sociale strijd. We weten vrijwel niets over de dynamieken tussen geloofsgemeenschappen, terwijl dit juist dimensies zijn die nazaten van slaafgemaakten vaak het meest bezighouden, zoals bijvoorbeeld de relatie tussen Afrikaanse pinkstergemeenschappen en kerken van Caribische gemeenschappen. Beïnvloedt de ervaring van racisme of mensen zich willen aansluiten bij een kerk, moskee, tempel of synagoge? Verder is het mogelijk om in onderzoek naar religie en *ritual studies* vragen vanuit praktisch-theologisch en liturgisch perspectief te stellen over welke rituelen of vieringen kunnen bijdragen aan het vraagstuk van verzoening en dialoog.

21 Zie: Michael Rothberg, *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators* (Stanford: Stanford University Press, 2019).

22 Zie: Michael Rothberg, *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization* (Stanford: Stanford University Press, 2009).

e) Het fenomeen dat traumatische ervaringen niet alleen impact hebben op degenen die het als ooggetuigen meemaakten, maar dat ingrijpende gebeurtenissen (bewust of onbewust) kunnen worden doorgegeven aan anderen, is door literatuurwetenschapper Marianne Hirsch benoemd als 'postmemory': zij beschreef dit op basis van onderzoek naar degenen die de Holocaust overleefden. De hypothese dat koloniale slavernij een trauma kan hebben veroorzaakt, niet alleen bij slaafgemaakten maar ook bij 'medeplichtigen' van het systeem, dat in de vorm van 'postmemory' aan volgende generaties is doorgegeven verdient aandacht. Niet iedereen is het hiermee eens. Sommigen wijzen de mogelijkheid van intergenerationele overdracht af. Alleen al het debat hierover noopt tot verder onderzoek. Mogelijke onderwerpen van onderzoek zijn de impact van een opvoeding of scholing waarin op geweld geen taboe stond (denk aan de bevels- of commando-cultuur of slaan als straf op school en in het gezin). De mogelijke fysieke en mentale gevolgen van het toedienen of het ondergaan van geweld door de generaties heen vragen om verdere studie.

Het voortbestaan van koloniale verhoudingen in postkoloniale tijden

De erfenis van het slavernijverleden kan invloed hebben op politieke instabiliteit en de ontwikkeling van staatsrechtelijke verhoudingen tussen voormalige kolonies en metropool, alsook op de bestuurssystemen in voormalige kolonies. Concreet kan dit variëren van politieke onrust, uitdagingen bij de opbouw van stabiele instituties, de rol van Papiamentu/o, Sranantongo of Nederlands in het bestuur en bijvoorbeeld de verwaarlozing van arme wijken op de Caribisch-Nederlandse eilanden die formeel een Nederlandse gemeente zijn geworden. De nadruk die vanuit de Nederlandse overheid gelegd wordt op *good governance* en een gezonde financiële huishouding wordt op de Caribisch-Nederlandse eilanden beschouwd als betuttelend. Het is mogelijk om hier te kunnen spreken van dualiteit in de perceptie van *governance*, waarbij verschillende

belanghebbenden of groepen diverse opvattingen hebben over wat goed bestuur inhoudt. Deze dualiteit in perceptie kan voortkomen uit verschillen in waarden, verwachtingen, culturele achtergronden of belangen van betrokken partijen. Denk hierbij aan de opschorting in 2023 door minister Maduro van Aruba van het overleg met Nederland over de invulling van het herdenkingsjaar vanwege de discussies over de herfinanciering van de zogenaamde corona-lening en het instellen van financieel toezicht door Nederland. Aruba ziet dit als een koloniale houding. De oproep die de PVV in 2007 deed om de (toen nog zogenoemde) Antillen op Marktplaats aan de hoogste bieder te verkopen, is een illustratie van de houding van sommige politici in Nederland. De politieke, staatsrechtelijke en internationale doorwerkingen van verhoudingen die mede gevormd zijn door koloniale en slavernijgeschiedenissen zijn een aandachtsgebied op zichzelf.

Onderzoek naar heling

In het hedendaagse onderzoek naar het slavernijverleden moet er niet alleen een grotere rol zijn voor het verhaal van slaafgemaakten, maar ook voor de behoefte van hun nazaten. Erkenning van de lange doorwerking van het slavernijverleden en de noodzaak tot heling daarvan vraagt om nieuwe vormen van onderzoek.

a) Empirisch, klinisch en historisch onderzoek naar de mogelijk traumatische impact van het koloniale slavernijverleden op nazaten zal maar gedeeltelijk mogelijk zijn, omdat zij tot voor kort zeer beperkte mogelijkheden hadden om als handelend en schrijvend subject op te treden en bronnen achter te laten die niet door *bias* zijn ge/misvormd. Het verdient daarom aanbeveling om te onderzoeken hoe in oral history, storytelling/vertellingen, spreekwoorden (*odo's*) en mythes het slavernijverleden en zijn impact is verbeeld. Een zoektocht naar verloren gegane woorden, taal en namen, beeld- en visuele cultuur, maar ook het creëren van nieuwe mythen en verhalen volgens de methode van *critical fabulation* kan worden overwogen.

‘CRITICAL FABULATION’

De term ‘critical fabulation’ duidt op een methodologie die historisch en archiefonderzoek combineert met kritische theorie en fictieve verhalen. Het is een methode die literatuurwetenschapper en auteur Saidiya Hartman in haar wetenschappelijke praktijk heeft ontwikkeld om op productieve wijze betekenis te geven aan de stiltes in het archief van de trans-Atlantische slavernij, waarin de stemmen van slaafgemaakten ontbreken. Hiervoor eigent Hartman zich archiefmateriaal toe, herleest zij historische bronnen en vult ze de stiltes daarin aan door daar haar eigen stem en biografie toe te voegen. Hartman gebruikt diverse culturele bronnen: mythes, spreekwoorden, dagboeken, memoires, juridische teksten, vertellingen en doorgegeven verhalen van slaafgemaakten, liederen, dans, etc. Via geïnformeerde ‘critical fabulation’ vult zij de ‘non-history’ van slaafgemaakten aan, aangezien slavernij een conventionele manier van geschiedschrijving onmogelijk heeft gemaakt door het ontbreken en uitwissen van traditionele (gescheven) bronnen. Op deze manier kunnen nieuwe, kritische verhalen over het verleden tot stand komen.[23] De theatergroep Sites of Memory maakt gebruik van de methode van ‘critical fabulation’ om verborgen en ondervertegenwoordigde verhalen van Nederland en de voormalige kolonies aan het licht te brengen. Geïnspireerd door de overeenkomsten in architectuur, taal en cultuur vertaalt Sites of Memory de gedeelde geschiedenissen tussen Zuid-Afrika en Nederland voor een zo breed mogelijk publiek.[24]

b) Naast *oral history*, *storytelling* en *critical fabulation* is *embodied knowledge* een nieuwe manier om het koloniale slavernijverleden te benaderen. Uitgangspunt is dat (doorgegeven) traumatische herinneringen niet altijd geverbaliseerd kunnen (of hoeven) te worden, maar deze in het lichaam kunnen worden opgeslagen als *embodied knowledge*. Psychiater Bessel van der Kolk heeft op basis van nieuwe ontwikkelingen op het gebied van hersenwetenschappen,

23 Zie: Saidiya Hartman, *Lose Your Mother: A Journey Along the Atlantic Slave Route* (New York: Farrar, Straus & Giroux, 2007).

24 Zie: https://www.sitesofmemory.nl/.

gehechtheidsonderzoek en lichaamsbewustzijn naar voren gebracht dat ons brein na het ervaren van een traumatische gebeurtenis er alles aan zal doen om de herinnering hieraan te onderdrukken. Het lichaam vergeet dit echter niet en reageert onder meer door een toename van stresshormonen en spierspanning, ook wanneer de dreiging al lang niet meer aanwezig is. De 'talking cures' van psychologen en psychiaters waarin praten over trauma centraal staat voldoen daarom niet: het reguleren en synchroniseren van geest én lichaam is nodig om te herstellen.[25] Recent onderzoek brengt in kaart of en hoe door middel van dans, theater, performance en muziek het 'fysieke archief' dat aanwezig is in het lichaam van een slaafgemaakte of slaveneigenaar kan worden aangesproken. Verder wordt binnen *embodied knowledge* onderzocht wat de mogelijkheden zijn voor *healing* (herstel), onder andere door de (her-)ontdekking, inzet of ontwikkeling van rituelen en tradities.

HERSTEL EN VERBINDING

Dansers en choreografen Thomas Talawa Presto (Noorwegen) en Farida Nabibaks (Nederland) onderzoeken hoe herinneringen van nazaten uit de Afrikaanse en Aziatische diaspora letterlijk vorm kunnen krijgen in hun theatrale danspraktijken, waarbij beweging, dans en muziek uit de diaspora de verbinding kunnen maken met het beschadigde en beschadigende verleden. Bovendien ontwerpen zij via deze disciplines programma's voor herstel, veerkracht en verbinding. Op het terrein van *healing* zijn meerdere personen actief, onder wie Richenel Ansano, antropoloog en lid van Global Medicine Education Foundation, en Marian Markelo wintipriesteres en tot haar pensionering docent verpleegkunde. Jaarlijks verricht zij op 1 juli het plengoffer bij de jaarlijkse herdenking van de afschaffing van de slavernij in Amsterdam. De werkwijze van

25 Zie: Bessel van der Kolk, *The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma* (Londen: Penguin Books, 2014).

26 https://tabankadance.com/; https://www.reframing-herstory-art-foundation.nl/; https://afromagazine.nl/opinie/spiritualiteit-op-curaçao.

Ansano en Markelo is gebaseerd op het herstellen van de connectie met Afrikaanse en inheemse godsdiensten, goden, spiritualiteit en geneeswijzen.[26]

c) Naast aandacht voor de verovering en het bewerken van land in een plantage-economie en -maatschappij opent de discipline van *critical ocean studies* een relatief nieuw onderzoeksterrein naar de wereld van kustgebieden, water en zeevarenden. Het betreft hier niet alleen degenen die vrijwillig (slavenhalers en vrije zwarte zeevarenden), maar ook degenen die gedwongen (slaafgemaakten) over zee reisden. De oceanen zijn niet alleen te beschouwen als waterwegen waarover mensen zich al dan niet onder dwang verplaatsten, maar kunnen ook worden gezien als een archief: de locatie waar vormende ervaringen zijn opgedaan, herinneringen zijn ontstaan en doorgegeven. En als massagraf: zeemansgraven als de plaats voor de lichamen van degenen die de reis of het slaventransport over zee niet overleefden. Het door deze lens bezien van de oceanen biedt mogelijkheden voor niet alleen nieuwe archiefvorming en -bestudering, maar ook voor het openleggen van het *liquid continent* als de wereld van vrije zwarte zeevarenden en daarmee de studie naar veerkracht en heling. Veel delen van het voormalige Nederlandse koloniale wereldrijk waren sterk op de zee gericht en zijn dat nog altijd. Zo kan bijvoorbeeld Curaçao een unieke casestudy vormen. De strategische ligging maakte het tot een cruciale tussenstop voor schepen die betrokken waren bij de slavenhandel en biedt een venster op de wereld van slavenhandelaars, slaafgemaakten en vrije zwarte zeevarenden. Ook de maritieme economie van het eiland verdient meer onderzoek.

Onderwijs, erfgoed en culturele expressievormen

Onderwijs, cultuur en erfgoed stimuleren kennis en bewustzijn. Het is dan ook van belang kritisch te kijken naar

de manieren waarop het slavernijverleden wordt weergegeven in het onderwijs, de cultuur en het straatbeeld van zowel Nederland als het Caribisch deel van het Koninkrijk en de voormalige kolonies.

a) Het is voor de omgang met het koloniale slavernijverleden essentieel om niet alleen het verleden, maar ook de hedendaagse verhoudingen en problemen tot dit verleden te begrijpen. Educatie kan helpen om bewustwording te vergroten, vooroordelen te bestrijden en een gezonde discussie te bevorderen omtrent slavernijverleden en haar doorwerkingen. Het vergroten van het bewustzijn over de geschiedenis van slavernij, de gevolgen ervan en de manieren waarop het wordt behandeld, vindt onder andere plaats via schoolcurricula die gericht zijn op het begrijpen van de geschiedenis en de impact ervan op de samenleving. Dit omvat in sommige gevallen het herzien van onderwijscurricula met als doel een inclusievere weergave van de geschiedenis te bieden.

b) Het versterken van cultureel zelfbewustzijn en het herstellen van culturele praktijken worden gezien als manieren om veerkracht op te bouwen en het erfgoed te eren. In de voormalige kolonies blijkt slavernij en de impact ervan een cruciaal onderdeel te zijn van het culturele erfgoed. Het begrip van slavernij en kolonialisme als onderdeel van het culturele erfgoed varieert sterk tussen de kolonies, ex-kolonies en het voormalig moederland. Hoe ze een onderdeel vormen in debatten omtrent *nation building* en *nation building practices* is echter heel anders op de eilanden dan in Nederland.[27] Het is gewenst om de verschillen in benaderingen tussen kolonies, ex-kolonies en het voormalige moederland in kaart te brengen en na te gaan hoe benaderingen vertaald worden in officiële geschiedenisonderwijsprogramma's.

27 Zie: Rose Mary Allen, Gert Oostindie en Valika Smeulders, 'Slavery and Debates about National Identity and Nation-Branding,' in: *Caribbean Cultural Heritage and the Nation*, red. Alex van Stipriaan et al. (Leiden: Leiden University Press, 2023), 67-81.

CULTUREEL ERFGOED IN HET CARIBISCH DEEL VAN HET KONINKRIJK

Musea bieden een platform voor de presentatie en het behoud van slavernijgerelateerd cultureel erfgoed. Lange tijd ontbrak er echter een museumcultuur in de voormalige kolonies, waaronder het Caribisch gebied. Wat er wel was, was privébezit en was voornamelijk gericht op de witte rijke elite. Zelfs als er lokale culturele aspecten werden toegevoegd, gebeurde dit vaak vanuit het perspectief van de kolonisator. Pas na de onafhankelijkheid van veel Caribische naties kwam hier enige verandering in deze situatie.[28] Nog steeds wordt in Caribische gemeenschappen meer waardering gehecht aan andere vormen van cultureel erfgoed dan aan voorwerpen in musea. Zang en dans worden eerder beschouwd als belangrijke culturele elementen dan schilderijen of objecten, zoals in Europa vaak wel het geval is. Deze voorkeur voor immateriële expressievormen boven materiële objecten weerspiegelt een diepgewortelde culturele traditie in de Caribische regio. Het gaat hierbij meer om levende kunstvormen die direct verbonden zijn met de gemeenschap, geschiedenis en identiteit, en die de dynamiek van culturele uitingen vormen. Deze voorkeur geeft niet alleen een andere benadering van erfgoed, maar benadrukt ook de levendige aard van culturele expressie in Caribische samenlevingen. Kunstenaars en schrijvers spelen een cruciale rol bij het aanwakkeren van gesprekken over het slavernijverleden, het bevorderen van empathie en begrip en het bijdragen aan de constructie van een collectieve herinnering. Hun werken dragen bij aan de vorming van een kritisch bewustzijn en aan het debat over gerechtigheid en gelijkheid. Vooral jongere kunstenaars kiezen voor *performance art* om de ervaringen van slavernij tastbaarder te maken.

c) Een manier waarop men zich bezighoudt met het slavernijverleden is door herdenkingsdagen, die cruciale gebeurtenissen uit het verleden in herinnering brengen. Herdenkingsdagen zijn betekenisvolle en

28 Alex van Stipriaan, 'Representations and Reparations of Slavery in the Caribbean,' in: *Caribbean Cultural Heritage and the Nation*, red. Alex van Stipriaan et al. (Leiden: Leiden University Press, 2023), 83-101.

dynamische momenten voor het vormen van een collectief geheugen van samenlevingen. Deze herdenkingen dragen bij aan het behoud van historisch bewustzijn als onderdeel van het cultureel erfgoed. De constructie van een collectieve identiteit wordt ook bepaald door de manier waarop men herdenkingsdagen vormgeeft en ervaart. De diversiteit van herdenkingsdagen weerspiegelt vaak de diverse geschiedenis en samenstelling van de samenlevingen. Bij het herdenken van slavernij is het van belang om verschillende perspectieven en ervaringen op te nemen, waaronder die van inheemse gemeenschappen en andere etnische groepen. Dit draagt bij aan een meer inclusieve benadering van de geschiedenis. Meer onderzoek vanuit verschillende perspectieven naar hoe invulling gegeven wordt aan deze herdenkingen en de ruimte die men creëert voor reflectie en gemeenschapsvorming, is nodig om inzicht te bieden in hoe processen van natievorming en natievorming praktijken worden begrepen en nagestreefd in de samenlevingen.

Verantwoording & referenties

Auteurs

Prof.dr. Rose Mary Allen, Universiteit van Curaçao
Dr. Esther Captain, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV)
Prof.dr. Matthias van Rossum, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) en Radboud Universiteit
Drs. Urwin Vyent, Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden en Erfenis (NiNsee)

Ondersteuning

Myrthe Kraaijenoord MA, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV)
Eva Thielen MA, Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV)

Meelezer

Drs. Nancy Jouwe, onafhankelijk auteur en onderzoeker

Eindredactie

Dr. Ellen Klinkers

Ontwerp

Lyanne Tonk

De kennisagenda is tot stand gekomen door een brede inventarisatie van inzichten en nog te onderzoeken vragen die in *Staat en slavernij* zijn opgeworpen, aangevuld met een verkenning van relevante (inter-)nationale wetenschappelijke literatuur, horizonscans van het wetenschappelijke veld en twee door de regiegroep georganiseerde symposia: de studiedag 'Nieuwe perspectieven op slavernijgeschiedenis: lokaal, nationaal en globaal' (11 oktober 2023, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) Amsterdam) en het symposium 'Nieuwe inzichten en benaderingen in onderzoek naar en onderwijs van koloniaal slavernijverleden en de doorwerking in de Nederlands Caribische eilanden en Suriname' (10 november 2023, University of Curaçao, Willemstad). Ook zijn in september 2023 zes interviews gehouden met jonge academici en sleutelpersonen die zich veelal vanuit andere disciplines dan geschiedenis bezighouden met het koloniale slavernijverleden.

INTERVIEWS JONGE ACADEMICI EN SLEUTELPERSONEN

- **AMISAH BAKURI (VU) heeft een achtergrond in geschiedenis en internationale betrekkingen. Bakuri doet nu als antropoloog onderzoek naar de 'afterlives' van slavernij en de invloed daarvan op de religieuze identiteit van mensen uit Suriname en Ghana.**
- **DURWIN LYNCH (VU) heeft een achtergrond in natuurwetenschappen en innovatiemanagement, met een focus op innovatie in de zorg. Hij doet postdoc-onderzoek naar *healing* en *afterlives of colonialism*.**
- **KIM DARBOUZE (KITLV) is een psycho-sociaal onderzoeker en counselor. Haar werk richt zich op het lichaam als methode van historische herinnering in het heden. Ze verbindt in haar onderzoek de psychologische (trauma/herinnering), sociologische, antropologische, economische, geopolitieke, technologische, politieke en historische elementen van het kolonialisme.**
- **JONATHAN TJIEN FOOH (VU) heeft een achtergrond in psychologie en culturele antropologie. Hij werkt als junior docent en onderzoeker bij de VU, Athena**

instituut, waar hij verbonden is aan het project Healing the Afterlives of Colonialism.

– ELIAS SIMONSE (Keti Koti Tafel) heeft een achtergrond in sociologie en is (transcultureel) systemisch coach. Hij begeleidt mensen met een Afro-Caribische achtergrond, die thema's als slavernijverleden, migratie en collectief trauma willen onderzoeken.

– ALISON FISCHER (KITLV) heeft een achtergrond in political science en rechten. Fischer doet een PhD naar hoe concepten van ras een rol spelen in het Nederlandse juridische onderwijs en hoe juridisch onderwijs past in lopende discussies over ras en postkoloniale gemeenschap in Nederland.

Slavernijonderzoeken steden, provincies en organisaties

Brandon, Pepijn, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum, eds. *De slavernij in Oost en West: het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020).

Captain, Esther, Gert Oostindie en Valika Smeulders, eds. *Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag* (Amsterdam: Boom Uitgevers, 2022).

De Kok, Gerhard en Pepijn Brandon. *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO: Een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam, 2022).

Den Heijer, Henk en Gehard de Kok. *Het slavernijverleden van Vlissingen: Een historiografische verkenning* (Amsterdam, 2021).

Doedens, Anne en Dick Berents. *De Bilt en zijn slavernijverleden* (Zwolle: Waanders Uitgevers, 2022).

Fatah-Black, Karwan, Lauren Lauret en Joris van den Tol. *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863* (Leiden: Leiden University Press, 2022).

Fatah-Black, Karwan, Lauren Lauret en Joris van den Tol. *Geketend voor Hollands Glorie: slavernij in de geschiedenis van de provincie Zuid-Holland* (Leiden: Leiden University Press, 2023).

'Slavernijverleden en racisme.' *Handelingen: Tijdschrift Voor Praktische Theologie En Religiewetenschap*, 50/1 (2023).

Heuser, Dillon en Matthijs Dicke. *Onderzoeksrapport slavernijverleden van Hoorn* (Hoorn, 2023).

Hoefte, Rosemarijn et al. *Koloniaal Haarlem* (Haarlem: Uitgeverij Loutje, 2023).

Van Holsteijn, Bart. *Van slavernij tot liefdadigheid? Een onderzoek naar de herkomst van het kapitaal van de Insinger Stichting in relatie tot slavernij en andere vormen van koloniale dwangarbeid* (IISG: Amsterdam, 2024).

Jouwe, Nancy, Matthijs Kuipers en Remco Raben, eds. *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen: Walburg Pers, 2021).

Jouwe, Nancy, Gerrit Verhoeven en Ingrid van der Vlis. *Rapport slavernijverleden van Delft* (Delft, 2023).

De Leede, Bente en Martijn Stoutjesdijk, eds. *Kerk, kolonialisme en slavernij: verhalen van een vervlochten*

geschiedenis (Utrecht: Kok Boekencentrum Uitgevers, 2023).
Oostindie, Gert. *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam: Boom Uitgevers, 2020).
Stam, Dineke en Gerard Snikkenburg. *Sporen van slavernij in Noord-Brabant* (2023).
Van Stipriaan, Alex. *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom Uitgevers, 2020).
Van Velden, Esther, Marco Krijnsen en Martin van der Linde. *Overijssel en slavernij* (Zwolle: Wbooks, 2023).
Van Velden, Esther en Siert Wiering. *Deventer & Slavernij: Vooronderzoek* (Deventer, 2023).

Rapporten en adviezen

Regiegroep Nationaal Trans-Atlantisch Slavernijmuseum (NTASM), *Verkenningsrapport 'Met de kracht van de voorouders'* (Amsterdam, 2021).
CARICOM, *CARICOM Ten Point Plan for Reparatory Justice* (2014).

Staatscommissie tegen discriminatie en racisme, *Doorwerkingen van slavernijverleden: Meervoudige perspectieven op de relatie tussen verleden en heden* (Den Haag, 2023).
Adviescollege Dialooggroep Slavernijverleden, *Ketenen van het Verleden* (Amsterdam, 2021).
Slavernijverleden en doorwerking, *Justitiële Verkenningen*, Jaargang 49, nummer 2 (juni 2023).

Dataprojecten

Slavery Registers, Nijmegen, www.ru.nl/slavenregisters/
Legacies of Bondage, Radboud Universiteit / Platform Digital Infrastructure, Coen van Galen (2020-2025), Onderzoek Surinaamse bevolking tussen 1830 en 1950 | Radboud Universiteit (ru.nl)
De Paramaribo wijkregisters, Radboud Universiteit/CLARIA, dr. T. van Oort (2023), De Paramaribo wijkregisters | Radboud Universiteit (ru.nl)
SlaveVoyages.org, www.slavevoyages.org/
Exploring Slave Trade in Asia, IISH, www.esta.iisg.nl
WIC-opvarenden (Seafarers of the Dutch West India Company),

Jirsi Reinders, Leiden University/Samenwerkende Maritieme Fondsen/Stadsarchief Amsterdam (2023-2024), WIC-opvarenden (Seafarers of the Dutch West India Company) - Leiden University (universiteitleiden.nl)

Juridische slavernijgeschiedenis, dr. Guno Jones, VU, 2022-2023 vu.nl/nl/over-de-vu/meer-over/juridische-slavernijgeschiedenis

Onderzoeksgidsen

Sources about slavery, Nationaal Archief, www.nationaalarchief.nl/en/slavery

Slavernij en slavenhandel in Nederlands-Indië, 1820-1900, Nationaal Archief en IISG, www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/slavernij-en-slavenhandel-in-nederlands-indie-1820-1900#collapse-1340